

TRADICIJA I MODERNIZACIJA: "IRITANTNOST" OPĆEG GRADANSKOG ZAKONIKA U HRVATSKOM PRAVNOM SUSTAVU¹

Prof. dr. sc. Dalibor Čepulo*

UDK 347(497.5)(094)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2007.

Uvođenje Općeg građanskog zakonika u hrvatski pravni sustav autor određuje kao modernizaciju kroz prijenos prava te ju promatra kroz teoriju Ginthera Teubnera o pravnim iritantima. Odnos OGD-a i zatečene tradicije autor razmatra kroz najznačajniju pravnu i društvenu posljedicu modernizacije, a to je sraz OGD-a i kućne zadruge u okviru koje je živjela većina odnosno velik dio hrvatskog stanovništva. Ta je institucija bila duboko ukorijenjena u hrvatskoj tradiciji, osnova koje je bila različitá od načela rimskoga prava odnosno od vlasničkopravnih i nasljednopravnih načela zastupljenih u OGD-u. Autor rekonstruira sraz zadruga i novih odredbi do uvođenja OGD-a, stanje nakon uvođenja OGD-a, razvoj hrvatskog zadržunog zakonodavstva do 1945., sraz OGD-a i zadruga u pravnoj praksi te zastupljenost OGD-a i tradicionalnog prava u obrazovanju i doktrini. Autor završava rad ocrtavanjem modernizacije hrvatskog privatnopravnog sustava kao koevolucije dvaju različitih tradicijskih sjedova u konkretnom okviruženju nalazeći sličnosti s određenim suvremenim procesima.

Ključne riječi: Opći građanski zakonik, kućna zadruga, pravna kultura, pravni iritanti, pravni pluralizam

UVOD

Opći građanski zakonik jedna je od zarišnih točaka moderne europske pravne kulture kako po svojim obilježjima tako i po utjecaju kojemu u zemljama sred-

---

¹ Članak je izrađen u sklopu znanstvenoištraživačkog projekta *Hrvatska pravna kultura u europskom kontekstu: tradicija i modernizacija* koji financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Dr. sc. Dalibor Čepulo, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

nje i istočne Europe teško da ima ravnja. Na tome je području Opći građanski zakonik utjecao na oblikovanje pravnih pojmova kao i na uobličavanje šire pravne svijesti i pravne kulture.

Opći građanski zakonik spada i među ključne odrednice stvaranja moderne hrvatske pravne kulture. OGZ je od uvođenja na dalmatinsko pravno područje i u Istru tijekom drugog desetljeća 19. st. te na hrvatsko-slavonsko područje 1853. sve do stavljanja izvan snage 1946. bio središnja točka privatnopravnog sustava i jedna od okosnica pravnog obrazovanja. Utjecaj OGZ-a u Hrvatskoj je zadržan i nakon njegova ukidanja posredstvom pravnog obrazovanja, doktrine pa i pravne prakse.

Zbog važnosti za razumijevanje pravnog razvoja i suvremene pravne kulture Opći građanski zakonik predmet je mnogobrojnih i iscrpnih studija u Austriji i drugim zemljama na prostoru bivše Habsburške Monarhije. No, unatoč iznimnom značenju OGZ-a za razumijevanje pravnog razvoja na hrvatskom području, istraživanja vezana uz taj zakon u hrvatskoj su pravnoj literaturi nakon 1945. slabo zastupljena. Razlozi za to su višestruki, od usmjerenosti na izgradnju novih pravnih struktura i kidanje veza s "buržoaskim" pravom praćenom ideološkom "okrenutošću budućnosti" i marginalizacijom interesa za pravno-povijesne teme pa do zancematiranja privatnopravnih tema i među samim pravnim povjesničarima. Rezultat je da sustavnih rasprava koje bi se odnosile na OGZ u hrvatskoj pravnoj literaturi jedva da ima. Među rijetkim iznimkama posebno mjesto pripada radu prof. dr. sc. Nikole Gavelle o razvoju građanskog prava u Hrvatskoj u modernom razdoblju u kojem središnje mjesto ima OGZ.² Taj je članak nezaobilazan za studij razvoja građanskog prava na našem području kao i za studij moderne hrvatske pravne povijesti, a interes za OGZ zanjetan je i u drugim radovima prof. dr. sc. Nikole Gavelle.

Navedeni članak i ukupni interes prof. dr. sc. Nikole Gavelle za studij OGZ-a potičaji su za nastavak istraživanja o ulozi OGZ-a u izgradnji moderne hrvatske pravne tradicije. U tom nam se smislu svrshodnim čini razmotriti uvođenje OGZ-a u hrvatski pravni sustav kao modernizaciju izvedenu kroz prijenos prava koja rezultira stazom uvedene norme sa zatečenom tradicijom. Zanimaju nas realni odrazi uvođenja OGZ-a u pravnoj i društvenoj stvarnosti odnosno šire posljedice u pravnom i društvenom sustavu na kratak i dug rok.

Konkretna istraživačka tema koja u hrvatskoj stvarnosti izranja iz tih apstraktno formuliranih odrednica je staz OGZ-a i kućne zadruge, posebice na području vlasničkopravnog i nasljednopravnog uređenja. Kućna zadruga je zadugo bila ključni oblik života i organizacije na hrvatskom selu i njezino raspadanje, uvelike određeno sudarom s novim institucijama, bilo je među središnjim problemima u Hrvatskoj od polovine 19. st. pa sve do duboko u 20. st. Taj sukob nije ostao tek u sferi imovinskog prava, već se neposredno ili posredno odrazio na sve dijelove pravnog i društvenog sustava, a njegove se posljedice u oblike slojevite uvjetovanosti pružaju i do danas.

Pitanje kućne zadruge i njezina staza s OGZ-om složeno je i teže razumljivo. Zbog toga ćemo najprije sažeto prikazati glavne teorije o prijenosu prava te dati osnovne podatke o kućnoj zadrugi i OGZ-u na hrvatskom prostoru, a potom opširnije rekonstruirati staz zadruge te vlasničkopravnog i nasljednopravnog uređenja odnosno bitnih načela OGZ-a na razini zakonodavstva, pravne prakse, pravnog obrazovanja i doktrine. Na koncu ćemo ocrtati proces modernizacije hrvatskog privatnopravnog sustava kao koevoluciju dviju različitih tradicijskih linija u konkretnom okruženju te potražiti analogiju s procesom uvođenja europskog prava.

Osnovna je svrha članka da pridonese dubljem razumijevanju izgradnje modernog hrvatskog pravnog sustava i pravne kulture kao procesa dugog trajanja kojeg se značenje i posljedice pružaju i do našeg vremena. Cilj je članka i da predoci iskustvo prijenosa prava i radikalne modernizacije hrvatskoga pravnoga sustava koje se po opsegu i značenju do neke mjere može usporediti sa suvremenim procesom prijenosa europskog prava u hrvatski pravni sustav. Konkretno, namjera je članka i da istraživanje konkretnog hrvatskog iskustva uklopi u šire komparativističke i teorijske rasprave o prijenosu prava, modernizaciji i izgradnji pravnih sustava.

PRIJENOS PRAVA, MODERNIZACIJA I TRADICIJA - OSNOVNI MODEL

Pitanju prijenosa prava u suvremenim se komparativističkim razmatranjima pridaje veliko značenje, posve razumljivo s obzirom na suvremene procese globalizacije i harmonizacije prava koji otvaraju prostor za međuučejaje različitih pravnih sustava.

U tim je razmatranjima gotovo klasično značenje dobila rasprava između Pierra Legranda i Allana Watsona. Pierre Legrand negira mogućnost prijenosa

² Nikola Gavella, *Građansko pravo u Hrvatskoj i kontinentalnocentropski pravni krug, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43, 1993., 4, 335-375.

prava pozivajući se na složenost i kulturnu jedinstvenost pravnih sustava u kojima žive pojedine institucije. U receptivnim se pravnim sustavima preneseni normativni iskazi susreću s duboko utemeljenim pravnim strukturama, pravnim kulturama, pravnim mentalitetima kao i iracionalnim doživljajima prava koji se ne mogu premostiti. Tehnički prenesena norma susreće se sa specifičnim i različitim kulturnim smislom novog okruženja pa smisao kao središnji dio norme ne može otrpeti prijenos, već se mijenja. Zbog toga, nausprot prevladavajućim mišljenjima, Legrand tvrdi da europski pravni sustavi ne konvergiraju.³

Radikalne Legrandove postavke našle su odgovor u postavkama pravnog povjesničara i komparativnog pravnika Allana Watsona o pravnim transplantama. Watsonova teorija polazi od toga da je povijest prepuna uspješnih prijenosa pravnih institucija između strukturno vrlo različitih sustava. Uspješnost pravnih transplantata Watson objašnjava visokorazvijenom autonomijom pravne profesije koja omogućuje pravnu komunikaciju neovisno o kulturnom okruženju, ali i neovisno o funkcionalnim potrebama pravnih sustava. Tako se pravne institucije "transplantiraju" poput organa u medicini iz izvornih u nove organizme te - ako ne budu odbačeni - zaživljuju u novoj okolini u kojoj obavljaju jednaku funkciju.⁴

Vrlo složenu ali realističniju teoriju o pravnim iritantima razvio je pak Gunther Teubner. Teubner preuzima razlikovanje na "organske" institucije, koje su duboko spregnute s kulturnim i društvenim strukturama pa je njihov prijenos u druge sustave vrlo otežan, i na one "tehničke", koje su relativno odvojene od takvih uvjetovanosti pa je njihov prijenos razmjerno lagan. Prema Teubneru, pravno pravilo preneseno u drugi pravni i društveni sustav izaziva složeni splet međuvjetovanih reakcija. Prvi je učinak prijenosa pravnog pravila da ono izaziva preslagivanje i rekonstrukciju veza u "novom" pravnom sustavu. To se odražava na veću ili manju promjenu smisla prenesene institucije u odnosu na smisao kakav je imala u ishodišnom pravnom sustavu. No, to nije sve. Prema Teubneru, svaka institucija ima dva odvojena lica, to jest pravnu i društvenu stranu. Pravna strana institucije sastoji se u pravnom diskursu koji je dio šireg pravnog sustava unutar kojeg taj diskurs odnosno institucija dobiva smisao.

³ Pierre Legrand, 'The Impossibility of Legal Transplants', *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 4, 1997., 4, 111-124. Usp. i Gunther Teubner, *Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergences*, *The Modern Law Review* 61, 1998., 14-15.

⁴ Allan Watson, *Legal Transplants*, Edinburgh, 1974.; Allan Watson, I, Stockholm, 2001., 101-122. Usp. i Teubner, 15-16.

Društvena strana institucije odnosno društveni diskurs ima obilježja koja dobivaju smisao unutar šireg gospodarskog ili političkog podustava. Pravna i društvena strana funkcioniraju kao potpuno odvojeni s vlastitom logikom razvoja, a nužni kompatibilitet uspostavljaju kroz proces koevolucije u kojem dolazi do paralelnih i međuvjetovanih unutarnjih promjena u dva odvojena područja. Prijenos prava mijenja odnose na pravnoj strani, što pak irritira koevolucijski proces odnosno narušava dotadašnju stabilnost i uspostavljeni kompatibilitet pravne i društvene strane. Iriracija potiče promjene u društvenom sustavu koje su određene njegovom unutarnjom logikom. Ta društvena promjena pak povratno iritira pravnu stranu te se tako u razvojnom ciklusu koevolucijskih promjena uspostavlja novi kompatibilitet. Zbog takve složene uvjetovanosti prijenos prava ne odvija se u obliku "transplantacije" institucije, već u obliku složenih rekonstrukcija zatečenih veza koje rađaju nužno izmijenjenim identitetom "prenesene" institucije. Posljedica promjena jest da unifikacija prava stvarno vodi diverzifikaciji prava s obzirom na to da jedinstveni modeli izričito složene i različite odgovore (Teubner razmatra institut *bona fide* uveden u engleski pravni sustav putem europskog prava). Teubner navodi i da suvremeni nacionalni sustavi sve više gube cjelovitost odnosno koherentnost te su obilježeni fragmentacijom na funkcionalne podustave vezane uz pojedine oblike djelatnosti; posljedica je pluralizacija pravnih sustava odnosno stvaranje labavih pravnih sustava na nadnacionalnoj razini sprezanjem nacionalnih podustava nastalih po funkcionalnoj osnovi. Ishod takvog razvoja, prema Teubneru, opet je u tome da suvremeni procesi globalizacije i harmonizacije odnosno unifikacije prava stvarno ne vode izgradnji jedinstvenih pravnih struktura, već diverzifikaciji nacionalnih prava kao i pluralizaciji pravnih sustava na globalnoj razini neuvjetovanih nacionalnim granicama.⁵

Navedeni okviri mogu se uzeti kao poticaj u razmatranju prijenosa OGDZ-a u hrvatski pravni sustav i promjena do kojih pri tome dolazi.

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK NA HRVATSKO-SLAVONSKOM PRAVNOM PODRUČJU 1853.-1946.

Hrvatski pravni sustav bio je izložen intenzivnim i radikalnim reformama u centralističkom razdoblju pseudoustavnosti i Bachova apsolutizma 1849.-1860.

⁵ Usp. Teubner, 17-24, 27-28.

Hrvatske su autonomne institucije bile ukinute, a Hrvatska (Zapravo prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije)⁶ pretvorena u polkrajinu neposredno podređenu carskoj vlasti u Beču. Iz bečkog su središta reformski zakoni uvedeni u sve zemlje Monarhije - tamo gdje pojedini od njih već nisu bili na snazi - kao pretpostavka za cjelovitu unifikaciju prava te daljnju centralizaciju vlasti i čvršće integriranje složenog carstva. Cilj modernizacije bio je stvaranje racionalne i gospodarski uspješne i moćne države s većim utjecajem na međunarodnom planu. Reforme su postavile razmjerno konzervativnu osnovu političkog sustava koji je trebao osigurati faktični privilegirani položaj plemstva, dok su u gospodarski i društveni sustav preuzete liberalne stečevine iz 1848. Racionalni ustroj uprave i sudstva trebao je pak osigurati učinkovitost i stabilnost pravnog sustava.

U sklopu te modernizacije, koja je došla izvana i odlozgo, u Hrvatsku je u svega nekoliko godina carskim dekretima uveden cijeli niz zakona. Najvažniji od njih bio je Opći građanski zakonik, koji je od 1812. bio na snazi u pojedinim zemljama austrijskog dijela Habsburške Monarhije, a u Hrvatskoj je stupio na snagu 1. svibnja 1853. Tako je u hrvatski privatnopravni sustav - dotada zasnovan na tradicijskim temeljima sa stožernom ulogom Tripartita, zbornika ugarsko-hrvatskog običajnog prava - bio uveden propis koji je oblikom, načelima i obuhvatom bio zasnovan na modernim vrijednostima. Opći građanski zakonik bio je utemeljen na individualističkoj logici te je utvrđivao načelnu jednakopravnost građana i privatno vlasništvo kao temeljni oblik prava vlasništva. Paralelno s OGD-om u Hrvatsku su carskim naredbama bili uvedeni i drugi zakoni iz područja upravnog, građanskog, kaznenog i obaju postupovnih prava od kojih je veći dio već vrijedio u austrijskim zemljama. Kao neposredni komplement OGD-a bile su uvedene i zemljišne knjige.

Tim opsežnim reformama u bitnome je izmijenjena priroda dotadašnjeg hrvatskog pravnog sustava. Ključna odrednica te zakonodavne inovacije bila je racionalizacija, prava te su kroz reforme do većeg ili manjeg izražaja došli pozitivizacija, sekularizacija, generalizacija, sistematizacija, tipizacija, standard-

⁶ U daljnjem ćemo tekstu umjesto ispravnog administrativnog pojma "Hrvatska i Slavonija" i izvedenih pridjeva upotrebljavati konvencionalni pojam "Hrvatska" i izvedene pridjeve, osim onda kad zbog specifičnih razloga bude potrebno naglasiti administrativni naziv tog užeg hrvatskog područja s vlastitom autonomijom. O pitanju administrativnih naziva, hrvatskog identiteta i terminologije v. Dalibor Čepulo, *Building of the modern legal system in Croatia 1848-1918 in the centre-periphery perspective*, u: Tomasz Giaro (Hg.), *Modernisierung durch transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2006., 50.

izacija i profesionalizacija prava.⁷ Zapravo, promjene su bile toliko značajne da se može govoriti o uspostavljanju nove paradigme hrvatskoga pravnoga sustava - ali, na normativnoj razini.

Nove institucije koje su nastale u okviru austrijske tradicije uvelike su se razlikovale od ugarskog i hrvatskog pravnog sustava koji su pretežito počivali na tradicijskim osnovama. Zbog toga je u Ugarskoj odmah nakon pada apsolutizma i vraćanja ustavnosti 1860. izvan snage stavljen "apsolutistički" OGD i vraćen Tripartit kao nacionalna kodifikacija zasnovana na vlastitoj tradiciji. Tripartit će ostati na snazi u Madarskoj do 1945. U Hrvatskoj pak nije došlo do vraćanja Tripartita niti do stavljanja izvan snage drugih zakona uvedenih za apsolutizma. To je bila posljedica slabijeg hrvatskog političkog položaja u odnosu prema bečkom središtu, ali i odraz hrvatske političke rezerviranosti prema Ugarskoj. Tako je OGD, kao i drugi apsolutistički zakoni, prešutno recipiran do donošenja odgovarajućeg hrvatskog propisa. Iako je u hrvatski pravni sustav preuzet kao "privremeno" rješenje, OGD će na hrvatsko-slavonskom kao i na prijašnjem austrijskom pravnom području ostati na snazi sve do 1946., to jest do Zakona o nevažnosti pravnih propisa donijetih prije 6. aprila 1941., ali će posredni utjecaj zadržati i nakon toga. Od 1853. do 1862. OGD će se u Hrvatskoj primjenjivati u sklopu jedinstvene austrijske judikature s vrhom u bečkom Vrhovnom sudu s kasacijskom nadležnošću. Nakon ustanovljenja Stola sedmorice u Zagrebu 1862. kao vrhovnog suda za Hrvatsku i Slavoniju, primjena OGD-a dio je zasebne hrvatske judikature bez ikakvih institucionaliziranih utjecaja izvana.⁸

HRVATSKA KUĆNA ZADRUGA

Kućna zadruga institut je rodovskog porijekla zabilježen u tradiciji šireg kruga naroda, ali se u doba stvaranja modernog društva u 19.-20. st. u Europi održala na južnoslavenskim i nekim okolnim područjima. Složenost instituta zadruga očituje se već pri samom definiranju. Ono je problematično kako zbog različitih oblika u kojima se zadruga pojavljuje tako i zbog toga što pravni

⁷ Dalibor Čepulo, *Ustavne i političko-upravne zakonodavne reforme u Hrvatskoj u razdoblju banovanja Ivana Meštrarića: ustrojstvo vlasti i građanske slobode i prava*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998., 93.

⁸ O reformama u razdoblju apsolutizma i daljnjem razvoju v. Čepulo, *Building*, 56-60 i d.

instrumentarij zasnovan na rimskom pravu i individualističkoj logici ne omogućuje određivanje pravnih odnosa na kojima se temelji. Ovdje ćemo naglasiti elemente važne za naš osnovni interes, a to je pravna dimenzija zadruga i sukob zadruga i načela OGD-a. U tom smislu zadrugu možemo odrediti kao životnu i proizvodnu zajednicu članova (u pravilu, ali ne i nužno srodnika) povezanih odnosima solidarnosti i zasnovanu na zajedničkom vlasništvu (prvenstveno, nad zemljom i sredstvima za proizvodnju) koje istodobno pripada zadruci kao pravnom subjektu i pojedini članovima; privatno vlasništvo pojedinih članova postoji u pravilu nad osobnim stvarima i pokretnimama; nasljedna prava prema zadržnom vlasništvu ne postoje jer ono pripada zajednici sve dok zajednica traje; sukladno tome prava na zadržnom vlasništvu imaju svi članovi zajednice.⁹

U doba početaka izgradnje modernog društva u 19. st. kućna je zadruga na našem području bila prisutna u Vojnoj krajini, građanskoj Hrvatskoj te posebno u Dalmaciji, a dugo se vremena održala na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, Srbije, Makedonije, Bugarske te Kosova. Zadruga je u biti element ruralnog života, iako je postojala i u gradovima.¹⁰ U feudalno doba ona nije bila stalaški ograničena jer je postojao i manji broj plemićkih zadruga. Zadruga je bila karakterističan oblik života među kmetovima i slobodnim seljacima te je u doba ukidanja stalaškog uređenja 1848. obuhvaćala veći dio agrarnog odnosno cjelokupnog stanovništva na području Hrvatske. Značenje zadruga prelazilo je njezine okvire jer su načela zadržnog života bila prisutna i u inokosnim obiteljima.¹¹ Proces raspadanja zadruga koji se odvijao od polovine 19. st. u pravilu nije značio potpun obrat u načinu života osamostaljenih obitelji koje su zadržale faktičnu međusobnu povezanost i elemente vrljednosnih orijentacija te oblika života i rada karakterističnih za zadrugu. Na taj se način utjecaj zadržnog života u našim sredinama dugo održao, a može se pretpostaviti i da se u pojedinim elementima pravne svijesti i mentaliteta produljuje i do naših dana.¹²

⁹ Povijesno-teorijski pregled kućne zadruga v. u: Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruga*, I., Zagreb, 1989., 19-71. Usp. i Milan Puljiž, *Porodice zadruga u procesu modernizacije hrvatskoga društva*, *Sociologija sela* 30, 1992., 112, 149-150.

¹⁰ Gradske se zadruga još od srednjeg vijeka bilježe u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Rijeci, Zagrebu, Varaždinu i drugdje u obliku obrtničkih, trgovačkih, broderskih, ribarskih i drugih udruženja. Pavličević, 74, 75.

¹¹ Durija Rihman-Auguštin, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984., 18.

¹² D. Pavličević 1985. govori o zadržgama koje su još uvijek sačuvane u Slavoniji i Kopravnici (Dragutin Pavličević, *Kućne zadruga ili struktura tradicijskog življenja*, *Naše*

Kućna zadruga bila je uređena običajnim pravom koje nije postojalo u prisnom obliku. Prvo sustavno uređenje kućne zadruga bio je Zakon o kućnoj zadruci koji su donijele austrijske vlasti u Vojnoj krajini 1807. zbog posebnog značenja koji je zadruga imala u krajiškom vojno-lenskom ustroju kao svojevrsni spremnik vojnih obveznika. Zadržna regulativa u Hrvatskoj je pak nastala i razvijala se kao odgovor na iritaciju koju je na društvenom planu prouzročio Opći građanski zakonik svojim vlasničkopravnim i nasljednopravnim institutima neposredno protivnima zadržnoj tradiciji. Sukob normi OGD-a sa široko raširenim zadržnim uređenjem od samoga je njihova susreta snažno obilježilo proces modernizacije u Hrvatskoj i šire se odrazio na ukupne društvene procese. Sukob je bio toliko vidljiv i važan da je doveo do uobličjenja tzv. pravne teorije razaranja zadruga koja je ključno značenje u tom procesu pridavala uvođenju novih pravnih institucija koje su izazvale dekonstrukciju zadržnih institucija.¹³ Taj je sukob u obliku koevolucijskih međusobnih utjecaja pravne i društvene strane stvarno trajao sve do druge polovine 20. stoljeća,¹⁴ a na pravnoj se strani iskazao u posebnoj i dinamičnoj zadržnoj regulativi.

KUĆNA ZADRUGA I PRIVATNO VLASNIŠTVO DO UVOĐENJA OPĆEG GRAĐANSKOG ZAKONIKA 1853.

U stalaškom su razdoblju zadruga bile uobličjeni način organizacije života i rada na kmetskim selištima feudalnih vlastelinstava u Hrvatskoj gdje *tome* 29, 1985., 4-6, 391), a V. Čuhinović-Konstantinović 1971. i 1974. izvještava o istraživanju zadržnih obitelji u Hrvatskom zagorju (Vesna Čuhinović-Konstantinović, *Zadržna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske*, *Sociologija sela* 12, 43, 1974., 101-114). No, značajniji od neposrednih relikata jesu utjecaji zadržnog duha koji se očituju u raširenosti tradicijskog mišljenja, patrijarhalizmu, odnosu prema ženi, prevlasti kolektivnog nad individualnim. O tome usp. rasprave u tematskim brojevima časopisa *Naše teme* 29, 1985., 4-6, i *Sociologija sela* 12, 1974., 43, a valja spomenuti i "zadržnu kulturu" iz kontroverzne Tomasićeve tipologije (Dinko Tomasić, *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i esaji*, Zagreb, 1937.). Tek uzgred spomenimo i da koncepcija "društvenog vlasništva", unatoč marksističkim korijenima, snažno podsjeća na zadržno vlasništvo ili pak da je i danas npr. lako uočiti prežitke mobe u selima i manjim mjestima, pa i na periferiji većih gradova.

¹³ Rudolf Bikančić, *Agrarna kriza u Hrvatskoj*, Zagreb, 1937., 25-26; Pavličević, 265-266.

¹⁴ Jadranko Crnić, *Postupak bitisanja zadržnog svojstva kućne zadruga i ekstatulacije*, *Hrvatska pravna revija* 3, 2003., 2, 76; Pavličević, 51.

su obuhvaćale gotovo sve stanovništvo koje je živjelo u takvim odnosima. U nesigurnoj je okolini zadržava svojim članovima pružala sigurnost ("inokoština-neimašina"), a vlastelina osiguravala lakše ispunjenje kmetских obveza i olakšavala kontrolu. Na području Hrvatske kućna zadržava funkcionirala je u okviru ugarsko-hrvatskog privatnog prava kojeg je okosnica bio Tripartit, koji je omogućio pretežitougarskog običajnog prava. Tripartit nije poznavao zadržava, ali njegova koncepcija vlasništva nije bila zasnovana na zatvorenom krugu stvarnih prava, što je otvaralo prostor za zadržava i njezino posebno običajno-pravno uređenje. U feudalnom je sustavu zadržava ("skupčina") tretirana kao jedan podložnik s obvezom plaćanja jedne dace odnosno kao jedinstveni pravni subjekt koji čine svi urbarski podložnici koji žive u jednom domaćinstvu.¹⁵

Mogućnost sukoba zadržava s novom i drugačijom pravnom regulativom nazirala se već u staleskom razdoblju nakon donošenja dvaju zakona Ugarsko-hrvatskog sabora iz 1836. i 1840. Ti zakoni dopuštaju podložniku da, uz odobrenje vlastelina, proda svoje pravo korištenja zemljištem kao i da njime raspolaze za slučaj smrti uz izjednačenje muške i ženske djece. Zakoni dopuštaju diobu kmetского selišta uz utvrđeni diobeni minimum (1/4 selišta), pri čemu se dioba trebala provoditi po lozama. Ti su zakoni polazili od stanja na ugarskom području, na kojemu nije bilo zadržava, stvarno su se odnosili na inokosnu obitelj, a cilj im je bio poticanje individualizacije posjeda i povećanje proizvodnosti na kmetским selištima.¹⁶ No, njihova su načela bila neposredno protivna zadržavnim običajima. Mogućnost raspolaganja dijelom zajedničkog vlasništva bila je duboko protivna zadržavnim običajnom pravu kao i dioba zajedničkog vlasništva po lozama (umjesto po glavama), čime su imovinsko-pravne ovlasti vezane uz srodstvo, a ne uz gospodarsko jedinstvo selišta i pridonosnije zajedničkoj imovini. Protivno zadržavnoj logici bilo je i izjednačenje muške i ženske djece u nasljednom pravu.

¹⁵ Damir Prišin-Krbavski, *Vlasničko-pravno uređenje alodijalnih i urbarskih zemalja u Hrvatskoj nakon reforme općeg privatnog prava 1852./1853.*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008., 283; Milian Smrekar, *O seljačkim zadržavima i njihovom razvijanju, u: Zakon o zadržavima od 9. svibnja 1889. sa provedbenom naredbom i svrni ostalimi manji odnosi se navedbama i propisi / sastavio i tumačen provodio Milian Smrekar*, 2. pećadjenje i popunjeno izd., Zagreb, 1889., 2-3.

¹⁶ Radi se o zak. čl. IV:1836. i zak. čl. VIII:1840. Usp. Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., 157, 209; Drago Kalčić, *Kućne zadržave u Hrvatskoj: njihov dosadnji razvitak, položaji u socijalizmu i rješavanje problema u vezi s njihovom likvidacijom*, disertacija obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1962., 17; Smrekar, 1-2.

Posljedica primjene navedenih zakona u Hrvatskoj bi bila razaranje zadržava, ali su riječima suvremenika oni ostali "mrtvo slovo".¹⁷ Diobe bi onemogućili već i vlastelini kojima su zadržave jammile i olakšavale realizaciju feudalnih prava, ali ni društveno stanje nije djelovalo poticajno na diobe zadržava - ščoviše, koncem 18. st. i u prvoj polovini 19. st. u zadržavnim se okvirima uspješno odvijala prilagodba tržišnoj privredi.¹⁸ Zbog toga do 1848. neće doći do zamjetnijeg broja dioba zadržava i unatoč postojanju pravnih pretpostavki. Međutim, svade i problemi unutar zadržava ipak su i prije 1848. vodili do faktičnih dioba. Te su diobe bile sporazumno dogovorene među članovima i provedene "potajno", to jest neslužbeno i bez registracije takvih stvarnih promjena. U slučajevima "potajnih" dioba zadržavno bi zemljište bilo podijeljeno među članovima koji su ga nastavili obrađivati kao svoje, ali je prema van ostajala jhuštura zadržava, obveze koje su prema vlastelinu članovi nastavili sporazumno ispunjavati.¹⁹

Ni zajedničko ni hrvatsko zakonodavstvo nije se do 1848. bavilo zadržavnim pitanjima. Na zadržave će se međutim snažno odraziti zakonski članak 27:1848. kojim je Hrvatski sabor proglasio oslobodenje od feudalnih obveza te privatno vlasništvo seljaka nad urbarijalnom zemljom. Pretvaranje dotadašnjeg seljakova prava korištenja u njegovo puno vlasništvo izazvalo je poplavu dioba zadržava u koje su pohitili neobrazovani seljaci bez ikakvog iskustva s korištenjem novostecenim privatnovlasničkim ovlastima. Neposredne posljedice - usitnjavanje posjeda i siromašenje - bile su dodatno usložene nepostojanjem bilo kakvih pratećih propisa koji bi uredili postupak diobe, što je rezultiralo arbitarnošću i pravnom nesigurnošću. Međusobni sporovi članova zadržava prelili su se na sudove kao nabujali broj parnica, ali nepostojanje regulative te pravna i društvena složenost pitanja zadržave doveli su do ozbiljnih problema u rješavanju tih predmeta. Neki su sudovi primjenjivali ugarsko-hrvatski zakon iz 1840. koji je otvarao širok prostor za diobe, dok su drugi primjenjivali običajno pravo kućnih zadržava koje su trebali utvrdjavati suci koji pak nisu pobliže poznavali institut zadržava, neki su suci zadržavne nekretnine dijelili po lozama, a drugi po glavama, neki su nekretnine dijelili s obzirom na diobeni minimum iz 1840., a drugi ne, itd. Značajan dio sporova završavao je pak "potajnim" diobama umjesto skupog parničenja s neizvjesnim ishodom.²⁰ Pravna i društvena nesigurnost, pa

¹⁷ Gross, *Počeci*, 209.

¹⁸ Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.-1918.)*, Zagreb, 2000., 185.

¹⁹ Pavličević, 77.

²⁰ Gross, 209.

i politički zazor od "pogibelji proletariata"²¹ kao rezultata ustupanja posjeda ponukali su bana Jelaića, inače pobornika održanja zadruga, da uredbom od 7. travnja 1850. zabrani diobe do zakonskog uređenje te materije.²² Ta je uredba privremeno zaustavila pravne postupke diobe, ali su nastavljene faktične ("potajne") diobe. Time se stvaralo stanje koje je onemogućivalo društveni razvoj i općenito unosilo nered. Bio je to razlog zbog kojeg je 1851. hrvatsko Nanjiesničko vijeće dopustilo diobe uz uvjet diobenog minimuma od 1/4 zemljišta, što je donekle usporilo proces razaranja zadruga.²³

Ozbiljan izazov zabrani odnosno ograničavanju diobe zadruga došao je kroz propis o uvođenju privremenog katastra i zemljišnih knjiga u Hrvatsku od 29. rujna 1850. Ta je uredba Ministarstva pravosuđa propisala da se prije unošenja podataka utvrde suvlasnički dijelovi na zemljištu, što bi kao posljedicu imalo ukidanje zadruga. Zbog toga je Jelaić prosvjedovao kod ministra pravosuđa Karla Kraussa koji je 18. travnja 1853. donio novu uredbu. U toj je uredbi preuzeto rješenje iz krajiškog Zakona o zadrugama o upisu zadrugnog zemljišta kao zajedničkog vlasništva i osnivanju mitrovnih sudova kao diobenih sudova. Na temelju tog propisa, u zemljište se knjige unosio podatak o nepodijeljenom vlasništvu zadruga uz uobičajenu oznaku zadruga ili popis prezimena članova. Zapravo je ministar Krauss smatrao da zadruga treba ukinuti kao protivne načelima OGZ-a, ali je bio zabrinut činjenicom da bi povjerenstva za izradu katastarskog popisa stvarno djelovala kao suci u sporovima koji bi se stvorili te da bi svojim odlukama prejudicirali rješenje složenog zadrugnog pitanja. Ipak, navedene će izmjene biti zadržane i u uredbi o stabilnom katastru iz 1855., a potom će postati trajna osnova hrvatskog zadrugnog sustava u kojem će se pod zadrugom smatrati samo ona zajednica koja je kao "zadruga" upisana u zemljišne knjige.²⁴

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK I KUĆNA ZADRUGA 1853.-1870.

Trajni i sustavni izazov za zadrugu došao je s uvođenjem Općeg građanskog zakonika 1. svibnja 1853. Sustav stvarnih prava u Općem građanskom zakoniku,

²¹ Gross, 211.

²² Smrekar, 4.

²³ Smrekar, 4.

²⁴ Gross, 21, 212; Kalčić, 19; Pavličević, 126.

za razliku od Tripartita, strogo je zatvoren, privatno vlasništvo bilo je temeljni oblik prava vlasništva, postojalo je i suvlasništvo s alikvotno određenim dijelovima suvlasnika koji su snosili koristi i terete razmjerno svojem dijelu, a nije bilo predviđeno zajedničko vlasništvo s neutvrđenim individualnim dijelovima zajedničara. U osnovi obiteljskopravnog uređenja OGZ-a bila je inokosna obitelj i načelo nasljeđivanja po lozama. Te odredbe nisu davale prostor za uključivanje zadrugnog uređenja.

Većina navedenih načela OGZ-a nije bila posve nova - neka od njih pojavila su se već u staleškom okviru 1836. i 1840. No, ona su se sada pojavila u društvenom i pravnom okruženju obilježenom načelom jednakopravnosti građana i cijelim nizom propisa koji su pratili individualističku usmjerenost OGZ-a. To je okruženje bitno sužavalo i otežavalo položaj zadruga.

Prvi odraz uvođenja OGZ-a na zadrugae ubrzo se pojavio u presudama više slavonskih sudova koji su nakon smrti pojedinih članova zadruga primijenili načela OGZ-a te proveli ostavinske rasprave koje su se odnosile i na podjelu udjela umrlih članova u zadrugnoj imovini. Time su se zadrugae dijelile čak i bez inicijative članova, što je vodilo njihovu ubrzanom i nekontroliranom razaranju. Na poticaj Banskog stola, koji je do 1862. u Hrvatskoj imao položaj višeg suda, tu je praksu 1857. zaustavio ministar pravosuđa naredbom sudovima da ne vode ostavinske rasprave o zadrugnoj imovini, osim uz pristanak svih članova zadruga.²⁵

Tako su sve uredbe donesene od 1850. kao posebni propisi postavljale zadrugno vlasništvo izvan režima privatnog vlasništva. Te su uredbe pokazivale nemoć načela rimskog prava i OGZ-a da obuhvate zadrugne odnose i riješe društveni i pravni problem zadruga. Ta je serija privremenih mjera zasnovanih na derogiranju OGZ-ovskih načela ujedno upućivala na nužnost sustavnog rješavanja zadrugnog pitanja u obliku posebnog zakonodavstva koje bi dijelom derogiralo neka načela OGZ-a.

No, glavni izazov postojanju zadruga u to su doba bile ovrhe nad zadrugnom imovinom koje su sudovi dosuđivali zbog nenamijenih dugova pojedinih članova zadruga. Rješenje tog problema dovelo je do nove uredbe. Način na koji se do tog rješenja došlo dobro oslikava složenost i težinu pitanja koja su se pojavila te ćemo ga ovdje iscrpnije prikazati.

Pojedini su hrvatski sudovi ovrhe zadrugne imovine dosuđivali smatrajući, u duhu privatnovlasničke logike OGZ-a, da za dugove pojedinih članova za-

²⁵ Gross, 213.

druge odgovara zadruga s cjelokupnom imovinom. Banski stol je pak štito zaduge i u prizivnim je postupcima protiv takvih odluka zauzeo drugačije stajalište. Međutim, 1857. Vrhovni sud u Beču u Kasacijskom je postupku obratio dvije odluke Banskog stola i dopustio ovrhu. Zbog tih je odluka Banski stol prosvjedovao kod ministra pravosuđa tražeći donošenje posebne zakonske zadrugne regulative. Banski stol je tvrdio da je osnovica zadruga javnopravne prirode te da se na nju ne mogu primijeniti odredbe OGDZ-a o vlasništvu, da do donošenja posebnog zakonskog uređenja zadruga imovina treba ostati nedjeljiva te da se ovrha ne može provesti protiv dužnika čija posebna imovina nije individualizirana u zemljišnim knjigama. Banski je stol upozorio na masovno siromašenje i teške društvene, pa i političke posljedice odluka Vrhovnog suda te ustvrdio da bi protezanje OGDZ-a na zadruge otvorilo cijeli niz pravnih pitanja na koja, zbog posebnosti instituta zadruga, u vrijedećem uređenju nije moguće naći svrhovit odgovor. Ministarstvo je prihvatilo stajalište Banskog stola i zatražilo obrazloženje od Vrhovnog suda koji je na posebnoj sjednici ostao na prijašnjem stajalištu. Vrhovni je sud negirao posebnost kućne zadruga koju je protumačio kao obitelj s velikim brojem srodnika na koju treba primijeniti OGDZ, upozorio je na zaostalost i neproduktivnost kućnih zadruga i njihove društvene disfunkcionalnosti (svađe, sporenja pred sudom, kriminal) te štovitiše utvrdio da bi se razaranjem zadrughinih okvira kod seljaka uklonila lijenost i potaknule dobre osobine.²⁶

Već sama činjenica da je Vrhovni sud zadruge interpretirao kao velike obitelji u smislu individualne građanske obitelji dobra je ilustracija bitnog raskoraka novog pravnopravnog sustava i prevladavajuće hrvatske stvarnosti ukorijenjene u tradiciji te nemogućnosti da se putem pravnih pojmova nove regulative utvrdi stvarno stanje i riješe problemi. U okvirima takvog sustava nije moglo doći do rješavanja zadugo najvažnijeg društvenog problema u Hrvatskoj.

Na još jednu dimenziju straha OGDZ-a i kućne zadruga upućuje i činjenica da su suci Vrhovnog suda, kojima je običajopravno uređenje kućne zadruga bilo posve nepoznato, svoje odluke donosili i pod utjecajem hrvatskih sudskih savjetnika. Naime, u navedenim je predmetima izvjestitelj bio Nikola Mikšić, bivši vlastelin, koji se zalagao za dosljednu primjenu OGDZ-a te smatrao da za druga treba ubrzano nestati. U tom su Mikšićevu stajalištu bili skrivani i interesi znatnog dijela bivše hrvatske vlastele koja je do 1848. sprječavala diobe zadruga na svojim posjedima da bi se nakon 1848. zalagala za njihovo brzo razaranje

²⁶ Gross, 214-215.

radi dobivanja jeftine radne snage među proletariziranim seljacima. Dvojica pak drugih hrvatskih savjetnika i prijašnjih feudalaca, Metel Ožegović i Herman Bužan, oštro su se protivili primjeni OGDZ-a i zalagali za održanje zadruga uz njezinu prilagodbu modernim okolnostima. No, njihovo razlaganje u kojem su upozorili na običajopravnu posebnost i duboku tradicijsku ukorijenjenost institucije zadruga ostalo je neuspješno.²⁷

Hrvatski su sudovi, sukladno stajalištu Vrhovnog suda, od 1858. počeli dosuđivati ovrhe nad zadrughinom vlasništvom. Te je odluke zbog njihove neujednačenosti privremeno zaustavljao Banski stol stvarno zabrinut zbog društvenih posljedica. U međuvremenu je novi ministar pravosuđa Ferenc Nádasdy dobio izvješće posebnog povjerenstva koje je govorilo u prilog zadrughama na temelju čega je od Vrhovnog suda zatražio novu raspravu o dopustivosti ovrhe.²⁸ Ministar je tvrdio da zadruga doista nisu pravno uređene, ali nisu ni zabranjene, te je naglasio posebnost i tradicijske korijene tih zajednica zbog čega se one ne mogu podvesti pod OGDZ, napomenuo je da u dogledno vrijeme neće biti donesena posebna zadrughna regulativa i zaprijetio da će se obratiti vladaru ako Vrhovni sud zadrži prijašnje stajalište. Stoga je na novoj sjednici 1859. većina sudaca, ponukana pragmatičnim razlozima, pristala na kompromisnu obustavu ovrha, što je trebalo vrijediti do potpunog rješavanja zadrughnog pitanja. Potom je carskom odlukom od 5. ožujka 1860. utvrđeno da za dug člana zadruga ne može biti određena ovrha zadrughne imovine, a ovrhe koje su bile u tijeku obustavljene su do donošenja konačnog uređenja zadrughnog pitanja. Hrvatski savjetnici koji su se zalagali za zadrugu nastojali su da u tu odluku uključe i stajalište o nedjeljivosti zadrughnog vlasništva, ali na to nije pristao ministar unutarnjih poslova držeći da bi se time prejudiciralo zakonsko uređenje zadruga. Međutim, i to je rješenje imalo dvojake posljedice koje pokazuju o koliko se složenom problemu radilo. Obustava ovrha uklonila je ili odgodila opasnost društvenih posljedica raspadanja zadruga, ali su zbog nesigurnog položaja vjerovnici prestali kreditirati zadruga. To je pak otežavalo položaj zadruga i stvaralo probleme koji su mogli biti poticaj diobama.²⁹

²⁷ Gross, 215.

²⁸ Čini se da je značajan utjecaj na to izvješće imala knjiga "prosvjedačkog konzervativca"

Ognjeslava Ujješnovića Ostrožinskog *Die Hauskommunien der Süslawen*, Wien, 1859.

Usp. Drago Roksančić, Predgovor, u: Ognjeslav Ujješnović Ostrožinski, *Kućne zadruge, Vojna knjigina, K. Marx, Ujješnović, Zagreb*, 1988., 5-15; Pavličević, 128, 154-158.

²⁹ Gross, 216-219; Pavličević, 127-129.

Taj dramatični susret OGD-a odnosno individualističkog privatnoolasničkog i nasljednopravnog režima i zadruga pokazuje svu težinu problema. Zadrugno se pitanje od samog početka nametnulo kao prioritetni društveni problem, a ono će takvim i ostati u raskoraku između tradicionalne i moderne regulacije. Očito je da je ulazak OGD-a na područje duboko ukorijenjeno u hrvatskoj tradiciji i uređeno običajnim pravom izazvao snažnu iritaciju pravne i društvene strane. Valja pri tome istaknuti dvoje. Već ta izvanredno snažna prva reakcija - Banski stol sukobio se s Vrhovnim sudom, a Ministarstvo pravosuđa stalo je na njegovu stranu - jasno pokazuje težinu problema kao i raširenost, značenje i ukorijenjenost zadruga u hrvatskom društvu te njezinu posebnost i neskladnost sa sustavom utemeljenim na OGD-u. Taj problem ne bi izbio tako snažno da je bilo moguće naći rješenje na društvenoj strani - nestanak zadruga - ili pak na pravnoj strani - neki drugi instrumenti zaštite zadruga. Rješavanju problema nije nimalo pomogla činjenica da se, gledano iz motrišta pozitivnog prava, sukob u potpunosti odvijao na OGD-ovu terenu kao središtu reformiranog hrvatskog privatnopravnog sustava. No, normativna preobrazba pravnoga sustava nije mogla potisnuti običajnopravne zasade duboko ukorijenjene u društvu i tkivo. Ono je već stoljećima bilo prilagođeno središnjem položaju instituta kolektivnog vlasništva ponajprije u mentalnim strukturama, ali i kroz prateće institute običajnoga prava te u materijalnim i organizacijskim odrednicama života. Reforma pravnoga sustava u Hrvatskoj u pedesetim godinama postavila je osnove za izgradnju racionalnog pravnog sustava na duži rok. No, zatečene zadrugne probleme nije riješila, već ih je zakomplikirala i radikalizirala.

HRVATSKO ZADRUGNO ZAKONODAVSTVO 1870.-1889.

Iz prethodnog izlaganja slijedi da se donošenje posebnog i sustavnog uređenja zadruga nametnulo kao imperativ još od 1848. a neregulirani je položaj zadruga bio trajan izvor problema. Zadrugno je pitanje od same pojave tog problema koncem četrdesetih godina u velikoj mjeri bilo prisutno u političkim i strukovnim raspravama. Pri tome su se formirale tri struje karakteristične i za kasnija razdoblja: ona koja je bila za održanje zadruga, njezino posebno zakonsko uređenje i posebnu državnu pomoć, ona koja se zalagala za dopunsko uređenje zadruga i njezino postupno nestajanje, i treća struja koja je bila za bezuvjetno ukidanje zadruga.³⁰

³⁰ Usp. Gross, 220-227.

Međutim, sva nadležna tijela izbjegavala su opredijeliti se za konačno rješenje. Pranje uređenja zadruga bilo je vrlo složeno, a načelna rješenja koja su se otvarala unutar okvira koji je odredio OGD nosila su rizik ozbiljnih društvenih posljedica na kratak i dug rok. Stupanj tih posljedica i njihovi posredni učinci nisu bili jasni već i zato što nije postojao kvalitetan uvid ni analiza stvarnoga stanja. Tako je tek 1860. hrvatsko Namjesništvo izradilo nacrt zadrugnog zakona.³¹ Na osnovi tog je nacrtu u Hrvatskom saboru 1861. nastao prijedlog zakona koji je predvidio mogućnost diobe zadruga odnosno zadrugnih nekretnina po lozama i pokretina po glavama uz utvrđeni diobeni minimum za nekretnine (tri jutra).³² Zbog prijevremenog raspuštanja Sabora taj prijedlog nije bio prihvaćen, ali je preuzet za raspravu na Saboru 1865. u kojem je većina predlagala izmjenju načela diobe po lozama na dobu po glavama. No, ni taj prijevremeno raspušteni Sabor nije donio zadrugni zakon.³³

U međuvremenu su se problemi koje je generiralo neriješeno zadrugno pitanje umnažali. Gospodarski i društveni razvoj vodio je sve izraženiji individualizaciji i pritisku na zadruga koje su se u sve većem broju "potajno" dijelile sporazumno zadrugara. Tako se na neregulirani način i bez društvene kontrole posjed ustrijavao uz povećavanje broja individualnih domaćinstava i fiktivno održanje zadrugne ljuštine.³⁴

No, unatoč tako izraženim problemima, prvi zadrugni zakon bit će donesen u Saboru tek 1870., to jest dvadeset i dvije godine nakon što se zadrugni problem pojavio. Toliko dugo odgađanje sustavnog rješenja tog zacijelo najznačajnijeg društvenog problema u Hrvatskoj upućuje na više uzroka. Iako je sukob privatnog i zadrugnog vlasništva odnosno OGD-a i zadrugnog običajnog prava već sam po sebi bio vrlo značajan, on je ipak bio tek vrh ledenice sante. Cjelovitije gledano, radilo se o sukobu dviju tradicija. Taj je sukob uključivao različite vrijednosne osnovice, različito "prirodno" društveno okruženje, različite institucionalne modele i načine orijentacije, različito značenje pojedinih pojmova. Zbog posebnosti zadruga, nepoznate u tradiciji zapadnih zemalja, nije postojao teorijski odnosno konceptualni okvir koji bi premostio jaz između dvaju svjetova i ponudio kompromisnu normativnu podlogu koja bi tu tradi-

³¹ Smrekar, 5.

³² Pavličević, 175-181.

³³ Pavličević, 206-207.

³⁴ Mijatana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992., 387-388.

cionalnu instituciju uključila u moderno društvo. Rasprave iz toga doba vrlo često naglašavaju sukob "rinskog" i "narodnog" prava, uglavnom bez nudenja posredujućeg rješenja.³⁵ S druge strane, raširenost i duboka ukorijenjenost zadruga u hrvatskom društvu onemogućivala je jednostrane radikalne zahvate poput njihova ukidanja - u zadrugama je živio veći dio hrvatskog pučanstva i svaki je zahvat imao šire odraze na nacionalnom planu.

Središnjim je vlastima u Beču problem zadruga bio još manje jasan i manje značajan, iako ga nisu podcijenivali, negoli hrvatskim činovima koji su ga neposredno osjećali. Zbog toga se bečko središte u preko 10 godina svoje centralističke vlasti opredijelilo za odgađanje rješavanja zadrugaznog pitanja i izbjegavanje rizika radikalnih posljedica. Društvene posljedice kontrolirale su se provizornim rješenjima s težištem na zabrani dioba, što je omogućilo glavne probleme, ali je otvaralo druge. Opet, posljedice odgađanja nisu bile toliko teške da bi iznudile ubrzanu rješenja.

Činjenica da nastojanja hrvatskih činilaca na Saboru 1861. i 1865. nisu dovedena do kraja nije bila samo odraz političke blokade hrvatske autonomije u obliku raspuštanja Sabora izvana. Na neuspješnost prvih hrvatskih pokušaja utjecala je i usredotočenost hrvatskih snaga na rješavanje strateških političkih problema - položaj hrvatskih zemalja u Monarhiji i konstituiranje unutarnje organizacije vlasti - uz koje je zadrugazno pitanje stavljeno u drugi plan. Takvo stavljanje strateških političkih pitanja prije najtežeg i osnovnog društvenog problema imalo je ciljno-racionalnu svrhu. Zadrugazno pitanje pojavilo se unutar privatnopravnog sustava kojeg su ishodila i kontrola bili izvan dosega hrvatskih činilaca - reformski su zakoni došli iz Beča, a njihova primjena u Hrvatskoj ovisila je o upravnom i sudbenom vrhu u Beču. Zbog toga se i pitanje zadrugaznog zakonodavstva moglo rješavati tek s preuzimanjem u hrvatsku nadležnost zakonodavstva i sudstva. Tako je definiranje učinkovitih mehanizama hrvatske autonomije bilo pretpostavka sustavne modernizacije u Hrvatskoj u sklopu koje se pojavljivalo i rješavanje zadrugaznog pitanja. Modernizaciju su morale voditi hrvatske političke snage, s polazištima u hrvatskim interesima i unutar hrvatskih institucija. Zbog toga nije nimalo slučajno da je prvi zadrugazni zakon iz 1870. donesen tek nakon rješavanja temeljnih državopravnih pitanja, to jest nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. i konstituiranja autonomne vlasti. Rješavanjem tih pitanja, makar i s razmjerno nepovoljnim ishodom, konačno je stvorena politička osnova na kojoj se moglo prići poduzimanju unutarnjih

reformi koje nisu imale ozbiljniju priliku za rješavanje u turbulentnom razdoblju traženja državopravnog okvira od 1848. do 1867./1868.

Prvi zadrugazni zakon Sabor je donio 1870. na prijedlog Zemaljske vlade bana Levina Raucha. Sabor i vlada bili su pod punim nadzorom Unionističke stranke koja je bila mađarski usmjerena i politički spregnuta s ugarskom Liberalnom strankom te imala tek najopćenitije formuliran liberalni program. Zapravo je Rauch bio vlastelin staroga kova iz Hrvatskog zagorja, poznat po surovosti prema svojim seljacima, a stvarna je osnova njegove politike bila održanje na vlasti uz podršku ugarske vlade. Iz tih je razloga Rauchova vlada izbjegla poduzimanje liberalnih političkih reformi koje bi ojačale oporbu njegovoj vlasti.³⁶ Tako je Zakon o uređenju zadruga iz 1870. bio jedan od najznačajnijih zakona donesenih za mandata Rauchove vlade. Zbog problema vezanih uz neriješeno zadrugazno pitanje donošenje takvog zakona bilo je nužno, s obzirom na riješene političke pretpostavke ono je bilo moguće, a bilo je i poželjno kao potvrda liberalnog i modernizacijskog usmjerenja vlade koja je težila izbjeci ozbiljnije političke reforme. Iako će Zakon ubrzo doživjeti neslavnu sudbinu, njime je zasnovano posebno hrvatsko zadrugazno zakonodavstvo.

Okolnosti koje su utjecale na donošenje Zakona održale su se na njegova obilježja i dosege. Zadrugazni zakon bio je uremljen na liberalnom stajalištu da je zadruga arhaična institucija nestajanje koje treba ubrzati olakšanjem uvjeta za diobu, što bi vodilo stvaranju pretpostavki za gospodarsku i društvenu modernizaciju. Uređenje zadruga bilo je blisko koncepciji OGZ-a i u nekim elementima suprotno pojmu zadruga.

Zakon je sadržavao definiciju zadruga - kasniji će je zakoni izostaviti - te utvrdio da je sva zadrugazna imovina zajedničko vlasništvo svih članova i da se knjiži na ime zadruga. Članovi zadruga bili su svi njezini pripadnici neovisno o spolu, a kriteriji pripadnosti zadrugi bili su detaljnije uređeni samim zakonom. Zadrugom je upravljao kućegospodar kojega su birali članovi stariji od 18 godina i članice koje nisu bile zastupane po muževima i očevima, ako zadrugari ne bi uspjeli izabrati glavara, imenovalo bi ga općinsko poglavstvo. Za sve važnije odluke, osobito u slučaju sklapanja pravnih poslova s trećima, bila je potrebna suglasnost natpolovične većine svih zadrugara. Svaki član zadruga mogao je opteretiti idealni dio zadrugazne imovine koji ga je trebao zapasti po diobi i u vezi

³⁵ Gross, 226 i dr.; Pavličević, 40, 182-183, 227 i dr.; Rihman-Auguštin, 60 i d.

³⁶ Dalibor Čepulo, Hrvatsko-ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871., *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Supplement br. 1*, 2001., 144.

s njime sklappati poslove među živima i za slučaj smrti prema pravilima OGZ-a. No, o zadržnoj imovini nije moglo biti ostavinske rasprave. U slučaju smrti svih članova zadruga i bez izjavljene posljednje volje na zadržnu bi se primjenjivao OGZ. Diobu zadruga načelno je mogao zahtijevati svaki punoljetni zadrugar (24 godine), uključujući i žene udane izvan zadruga ako im roditelji nisu bili živi. Postupak diobe provodio je općinsko poglavarstvo, a potvrđivao kotarski sud. U slučaju da se zadrugari nisu sporazumjeli o diobi, imovina se popisivala te su se nekretnine dijelile po lozama prema načelima OGZ-a, a pokretne po glavama. Konkretno poslove diobe u slučaju izostanka sporazuma zadrugara provodili su obranici (popisivanje imovine, sastavljanje diobene osnove, provedba diobe u naravi). Zadruga je po zakonu prestajala postojati smrću svih članova i prodajom svih zadržnih nekretnina. Prethodno potajno podijeljene zadruga mogle su se priznati uz provedeni postupak u kojemu se provjeravalo sporazumni okvir i poštovanje zaštićenih interesa.³⁷

Važne su odredbe Zakona bile direktno suprotne zadržnom običajnom pravu i počivale su na načelima OGZ-a, a u ponečemu su išle čak i dalje od OGZ-a. Ovlast pojednog zadrugara da raspolaže svojim idealnim dijelom bila je neposredno suprotna ideji zadruga i blizila je tako definirano zadržno vlasništvo običnom suvlasništvu (*communio pro indiviso*).³⁸ Strano je zadržnom pravnom shvaćanju bilo to što se zadržna mogla podijeliti na zahtjev svakog zadrugara u bilo koje vrijeme i bez ikakvih supstancijalnih ograničenja. Tako je Zakon o uređenju zadruga omogućio razaranje te složene životne, imovinske, radne i društvene tradicionalne zajednice na lakši način nego što je to OGZ predvidio za razvrstavanje suvlasničke zajednice - prema OGZ-u podjelu potonje suvlasnik nije mogao tražiti u nevrjeme i na štetu ostalih suvlasnika.³⁹ Nadalje, proboj načela OGZ-a u zadržno pravo vidi se u tome što je Zakon pojednom članu dopustio ograničenu dispoziciju svojim udjelom u zadržnoj imovini, što je bila negacija kolektivnog vlasništva.⁴⁰ Davanje prava na zahtjev za diobu zadruga ženama udanima izvan zadruga (kao nasljednicima umrlih roditelja) bilo je u skladu s duhom OGZ-a, ali suprotno logici zadržnog života i zadržnoj praksi: zadržna je žene udane izvan zadruga opskrbljivala mirazom,

a te žene više nisu doprinosile životu i imovini zadruga pa na nju po zadržnom shvaćanju nisu imale pravo.

Zbog navedenih je odredbi kojima su u zadržno pravo uvedena načela OGZ-a u praksi došlo do eksplozije zahtjeva za diobom. Velik dio tih zahtjeva nije bio utemeljen na sporazumu zadrugara pa je u takvim slučajevima do diobe zadruga zapravo dolazilo ozakonjenim nasilnim putem. Posebna je teškoća bila s vrlo velikim brojem zahtjeva žena udanih izvan zadruga, što je posebno vrtjedalo zadržna načela i posebno se snažno osjećalo kao nepravda. Te su diobe naime zahtijevale prijašnje članice koje već odavno nisu imale nikakve veze sa zadržnom svojih roditelja, već su doprinosile zadržu i koju su se udale. U praksi su se vrlo lošima pokazale i odredbe o nametnutim obraničkim sudovima u provedbi dioba protiv kojih odluka nije bilo pravnog lijeka. Umjesto da zbog svoje blizine dijeljenim zadržgama obranici budu jamci korektnosti, stvarno je u njihovu djelovanju do izražaja došla "bezsrana pohlepa", osionost, arbitarnost, nepotizam i korumpiranost.⁴¹

Zbog kaosa koji je izazvao Zakon o uređenju zadruga iz 1870. on je već 1872. suspendiran Zakonom o pravostaji za diobe zadržnih dobara donesenim na inicijativu samih zastupnika. Tim su zakonom prekinuti svi postupci diobe i dopuštena je jedino sporazumna dioba, a izvan su pravnog prometa stavljeni dijelovi zadržne imovine kojima se više nije moglo raspolagati ni među živima ni za slučaj smrti.⁴²

No, suspenzija loše regulative nije bila dovoljna. Nastavile su se potajne diobe, a opća gospodarska kriza i oštra zima 1873. na usitnjenim su posjedima i zgaristima razorenih zajednica zasnovanih na solidarnosti navješćali glad i povećanu smrtnost - do čega je potom zaista i došlo.⁴³ U tim je okolnostima 1874. za vrijeme bana Ivana Mažuranića i liberalno-narodnjačke vlade donesen Zakon o zadržgama. Mažuranićevo razdoblje (1873.-1880.) ostaje zapamćeno po vrlo intenzivnim upravnim i pravosudnim reformama, a Zakon o zadržgama bio je donesen kao jedan od prioriteta. Zapravo je Mažuranićeva vlada preuzela prijedlog zakona koji je počela pripremati prijašnja umionistička vlada. Neposredno prije dolaska Mažuranića na vlast i njegova Narodna stranka počela je mijenjati svoje stajalište o potrebi održanja zadruga koje je zastupala u kri-

³⁷ Zakonski članak IV:1870. ob uređenju zadržgah, *Šbornik zakonah i naredbah valjanah za kraljevnu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1870., br. 50, 293-305; Pavličević, 206-210.

³⁸ Kalčić, 21.

³⁹ Prišlin-Krbavski, 314.

⁴⁰ Prišlin-Krbavski, 314.

⁴¹ Gross, Szabo, 388.

⁴² Zakonski članak o pravostaji za diobe zadržnih dobara na temelju zakonskog članka IV:1870., *Šbornik zakonah i naredbah valjanah za kraljevnu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1872., br. 36, 265-266.

⁴³ Pavličević, 1989, 228.

tici liberalnog "unionističkog" zakona iz 1870.⁴⁴ Mažuranićeva vlada - gotovo sve njezine reformne bile su zasnovane na austrijskim uzorima - istaknula je da je osnovni problem združnog zakonodavstva što nema uzora ni iskustava u europskim zakonodavstvima pa nije moguće formulirati cjeloviti teorijski okvir niti ozbiljnije predviđjeti posljedice Zakona. Sadržaj Zakona nije odražavao Mažuranićev utjecaj već i zato što ga on nije stigao pomnije proučiti,⁴⁵ ali i zato što Mažuranić nije ni imao izgrađeno stajalište o gospodarskim pitanjima. On je nekritički prihvatio *laissez faire* gledište kao sukladno liberalnim načelima i suglasio se sa stajalištem da združge treba da bezbolan način likvidirati kao protivne duhu vremena, načelu osobne slobode i prirodnom razvoju narodne privrede na osnovi individualnog vlasništva,⁴⁶ a u dopisu vladaru istaknuo je da Zakon ima "bljleg civilizacije".⁴⁷

Tako je i novi Zakon o združgama išao smjerom njihova ukidanja putem olakšane diobe i podjele nekretnina po lozama. Zakon zabranjuje stvaranje novih združga nakon diobe, čime je jasno pokazao svoje polazište, a to je da su združge preživjele. Zakon je izričito propisao da je za zajmovce i štetne učinjenice od pojedinih združgara koje združga ne želi preuzeti oštećenik ili vjerovnik ovlašten radi namirenja zahtijevati diobu združge do dužnikova dijela. Ni taj zakon nije propisao diobeni minimum, a načela diobe ostala su jednaka, to jest u slučaju izostanka sporazuma združne su se nekretnine dijelile po lozama. Poboljšanje je bilo u tome što su iz diobenog postupka uklonjeni obranici te su ga, u slučaju izostanka sporazuma združgara, po službenoj dužnosti provodile kotarske vlasti, protiv odluka kojih se moglo ustati prizivom Zemaljskoj vladi. Značajno je poboljšanje bilo i u postroženju pretpostavki prava žena na diobivanje svoga dijela, što je bilo obrazloženo opasnošću nekontroliranog raspada združga potaknutog izvan združge. Zakon je propisao da se nekretnine upisuju na združgu ako na novoosnovanom zemljištu ostanu zajednica sastavljena od više obitelji. U slučaju da ostanu jedna obitelj, ona može odlučiti želi li se upisati kao združga. Pri tome je bio odlučujući iskaz predstavnika obitelji koji je mogao odlučiti i da se nekretnine upišu na njega kao samovlasnika.⁴⁸ To pravilo, koje

⁴⁴ Pavličević, 212-217, 225.

⁴⁵ Gross, Szabo, 389.

⁴⁶ Čepulo, *Ustavna*, 205-206; Gross, Szabo, 384, 389.

⁴⁷ Pavličević, 231.

⁴⁸ Zakon od 3. ožujka 1874. o združgah, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1874., br. 18, 161-168. Usp. i Čepulo, *Ustavna*, 206; Pavličević, 225-236.

je u duhu OGD-a naglasak stavljalo na volju pojedinca, prouznocit će značajne probleme, ali će biti revidirano tek 1902. tako da je upis predstavnika kao samovlasnika uvjetovan pristankom svih članova obitelji.⁴⁹ Novelom iz 1877. bit će pojašnjen nejasan izričaj Zakona o združgama iz 1874. utvrđenjem da pojedini član ne može raspolagati idealnim dijelom vlasništva koji mu je trebao pripasti po diobi združge.⁵⁰ Time je ublažena individualistička intonacija Zakona iz 1874., otvoreno prisutna u Zakonu iz 1870., koja je išla prema običnom suvlasništvu združge.⁵¹

Zakonom o združgama postavljena je nova osnova združnog zakonodavstva, ali će ono ubrzo biti usložnjeno prilagodbom na promjene do kojih je došlo u pravnom i društvenom okruženju. U hrvatski pravni sustav uključeni su 1871. i 1882. dijelovi dotadašnjeg krajiškog područja na kojima će sve do jedinstvenog zakona 1889. na snazi ostati krajiški Zakon o združgama iz 1850. koji je neka pitanja rješavao drugačije nego li hrvatsko zakonodavstvo.⁵² Združga na krajiškom području razvijala se u drugačijem okruženju i imala drugačiju svrhu te se donekle razlikovala od združge na hrvatskom građanskom području. Posebno se to odnosilo na diobu po glavama, propisani zemljišni minimum (šest jutara) i mogućnost osnivanja novih združga u Vojnoj krajini. Zbog prilagodbe hrvatskom zakonodavstvu Sabor je za ta područja 1871., 1876. i 1880. donio posebne zakone koji su unijeli ograničene promjene u krajiško združno

⁴⁹ Zakon od 30. travnja 1902. o promjeni odnosno nadopunjenju nekih ustanova zakona od 9. svibnja 1889. o združgah, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1902., br. 32, 209-211. V. dalje je zakonskom uređenju 1889. i 1902.

⁵⁰ Zakon od 8. prosinca 1877. kojim se dopunjuje zakon od 3. ožujka 1874. o združgama u pogledu razređivanja sa združnim dijelovima za vrieme nerazdijeljene združne zajednice, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1877., br. 72, 806.

⁵¹ Kalčić, 21.

⁵² Krajiško zakonodavstvo razvijalo se na drugačijim osnovama nego li ono u Hrvatskoj i Slavoniji. Za razliku od kmetova, slobodni krajišnici imali su koristivo vlasništvo, a još im je privilegiji iz 1630. dao pravo na diobu združge. Zakon o združgama iz 1807. zasnovan je na običajnom pravu i združnu je imovinu dijelio u neotuđivu temeljnu imovinu i u tzv. *stavišnja* kojima je koristivni vlasnik mogao raspolagati. Zakon o združgama iz 1850. ukinuo je pak koristivno vlasništvo i cjelokupnu imovinu dodijelio u vlasništvo združge. Smrekar, 8-9. Iscrpnu studiju o Zakonu o združgama 1807. iz motrišta povijesničara v. u: Kristina Milković, *Osnovni krajiški zakon (1807.)*, magistrarski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 2005.

uređenje.⁵³ Tim je zakonima tek donekle došlo do približavanja dvaju različitih zakonodavstava, ali je posljedica bila da je nakon integracije posljednjeg dijela Vojne krajine 1882. na hrvatskom području vrijedilo čak šest zakona, četiri za bivša krajiška područja i dva za bivše građansko područje.

Već je i takvo stanje u zakonodavstvu nametalo potrebu donošenja ujednačene regulative, ali je razloga za novo i drugačije uređenje bilo više. Uključenjem krajiških područja općenito je došlo do zamjetnog povećanja broja i udjela zastupljenosti zadruga u Hrvatskoj uz njihovu vrlo izraženu gustoću na novim područjima. Krajiške su zadruge k tome bile konzervativnije odnosno još izrazitije ukorijenjene u tradicionalno društveno tkivo negoli hrvatske, pa promjene nisu bile samo kvantitativne, nego i kvalitativne prirode. Poticaj donošenju novog zakona bila su i razmjerno nepovoljna iskustva s liberalnim zakonodavstvom iz 1874. i promjena političkog raspoloženja u odnosu prema zadrugama. Nije bio nevažan ni interes veleposjednika za očuvanjem tradicionalne uloge zadruga i sprječavanje napretka seljačkih gospodarstava.⁵⁴ Sve to utjecalo je na stajalište da postojeće zadruge (preko 45.000 u to doba) treba očuvati u mjeri u kojoj je to moguće.⁵⁵

Tako je 1889. donesen i posljednji Zakon o zadrugama koji je stajao na sječištu konzervativnih i liberalnih opredjeljenja. Zakon polazi od toga da je zadruga institucija, načela koje ne odgovaraju tendencijama modernog života, ali i da je to tradicionalna hrvatska institucija koja čuvanjem tradicionalnih vrijednosti pridonosi očuvanju društvene stabilnosti te ju je potrebno održati. Zaštitu postojećim zadrugama Zakon pruža osobito postavljanjem otegotnih materijalnih i postupovnih pretpostavki za diobe, a k tome omogućuje nastanak

⁵³ Zakon iz 1871. bio je u cjelini razmjerno konzervativno usmjeren, ali je u duhu liberalne regulative iz 1870. pojedincima dopustio raspolaganje idealnim dijelom zadružnog vlasništva za slučaj smrti. Zakonom pak iz 1876. zabranjeno je osnivanje novih zadruga, ukinut je diobeni minimum, oduzeto je pravo pojedinca na raspolaganje idealnim dijelom zadruga. Zakon iz 1880. donesen je za područje Vojne krajine koje je tek trebalo biti priključeno građanskoj Hrvatskoj. Taj je zakon bio zasnovan na načelima hrvatskog Zakona o zadrugama iz 1874., ali je propisivao diobeni minimum i dopustio osnivanje novih zadruga nakon dioba starih. Pregled hrvatskog zakonodavstva koje se odnosilo na krajiško područje v. u: Kalčić, 21-28; Pavličević, 237-249; Smrekar, 8-9.

⁵⁴ Karaman, 180.

⁵⁵ Moguće je i da je zadruga bilo puno više. Statistički podaci o zadrugama općenito se vrlo razlikuju i dominaju se nepouzdanima, na što ponekad upozoravaju i sami autori koji se njima koriste: Pavličević, 258-260; Smrekar, 11; Tončić, 240 i d.

novih zadruga nakon diobe starih. Zakon tako omogućuje spontano nestajanje kao i održanje zadruga.

Članovima zadruga bilo je zabranjeno raspolaganje njihovim udjelima u zadržnoj imovini koji se nisu mogli ni grunтовно operetivati niti se na njima mogla provoditi ovrha. Vjerovnici članova zadruga, osim u iznimnim slučajevima, izgubili su pravo zahtijevati izlučenje zadružnog dijela po jedinog zadrugara. Najznačajnija su ograničenja bila vezana uz postupak diobe zadruga. Zakon iz 1889. uvodi diobeni minimum (za područje građanske Hrvatske on je zadnji put bio propisan 1851.) koji je utvrđen različito za različita područja u Hrvatskoj (3-8 ha). Opterećenja i ovrhe zadružne imovine ograničeni su na površine diobenog minimuma za najmanje zadruga (2-6 osoba), što se za veće zadruga razmjerno povećavalo. Pravo zahtijevati diobu imao je svaki punoljetni član te članica kojoj predstavnik nije živio u zadrugi ili je prestao biti članom zadruga. U slučaju izostanka sporazuma zadrugara o diobi, zadruga se dijelila prema različitim kriterijima: Zakon je za prijašnje građansko područje zadržao OGZ-ovski kriterij diobe prema lozama, dok je za prijašnje krajiško područje zadržao običajnopравни kriterij diobe po glavama. Zapravo je vlada, za razliku od prijašnjih, smatrala da bi diobu po glavama kao primjereniju zadružnom uređenju trebalo uvesti i na građansko područje. No, od toga se odustalo jer bi osnaživanje tog izvornog zadružnog kriterija nakon mnogih provedenih dioba po lozama stvorilo nepravde i otvorilo nove probleme. Tako se OGZ-ovsko načelo definitivno stabiliziralo, iako uz paralelno postojanje izvornog zadružnog kriterija. Postojeće zadruga naše su bolju zaštitu i u uređenju diobenog postupka. Dioba se mogla provesti nakon izvršene izmjene nekretnina za svaku stranku i ako se s diobom suglasila naprotivna većina zadrugara s pravom glasa. U slučaju izostanka sporazuma zadrugara o diobi, postupak bi provodio kotarski odbor protiv odluke kojeg se mogao izjaviti priziv županiji, na odluku pak koje se pravni lijek ulagao vladi. Po-dijeljene nekretnine mogle su biti uknjižene na nove zadruga ako bi na dotičnom zemljištu ostala zajednica više obitelji ili osoba koje predstavljaju obitelji. I jedna je obitelj mogla odlučiti da se upiše kao zadruga, pri čemu je bila odlučujuća volja predstavnika obitelji koji je mogao odlučiti da se upiše i kao samovlasnik.⁵⁶ Zbog krupnih problema koje je u praksi donijela ta odredba 1902. novelom zadružnog zakona iz 1889. bit će kao pretpostavka za uknjižbu samovlasnika propisana suglasnost svih članova obitelji s pravom glasa.⁵⁷

⁵⁶ Zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugah. *Štornik zakonah i naredbah voljanah za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1889., br. 32, 365-382.

⁵⁷ Zakon od 30. travnja 1902., Kalčić, 25-34; Prštin-Krbavski, 310-315.

Zadružno uređenje iz 1889. i 1902. u hrvatskom je pravnom razvoju bilo od iznimnog značenja. Jedan je razlog da je tim zakonima unificirano do tada dvojako zadružno uređenje. Drugi razlog je da su ti zakoni bili na snazi sve do 1945. kad su ukinuti na temelju čl. 2. Odluke AVNOJ-a o ukidanju pravnih propisa koji su bili na snazi u času neprijateljske okupacije.

Činjenica da je institucija kućne zadruge izdržala teške i agresivne napade sa svih strana pokazuje da se nije radilo o institutu presudno oblikovanom kroz feudalnu praksu jer bi tada zadruge - kao i niz drugih instituta - nestala pod udarima pravne regulative tijekom 19. st.⁵⁸ Radilo se o instituciji duboko ukorijenjenoj u tradiciji, društvenom tkivu i mentalnim strukturama koja će još duže vremena postojati te kao pravna i faktična činjenica neposredno i posredno utjecati na razvoj.

Kućna zadruge preživjela je i komunističku revoluciju te je bila pravno priznata kroz sudsku praksu u kojoj su sudovi primjenjivali pojedina pravila Zakona o zadrugama iz 1889. Takva je praksa obustavljena tek 1956. nakon utvrđenja o prestanku postojanja kućnih zadruga odlukom Vrhovnog suda Hrvatske na temelju koje su zadruge brisane iz zemljišnih knjiga i upisano vlasništvo, ali značajan broj zadruga koji tada nije izbrisan i danas izaziva postupne dileme.⁵⁹ Prežitići zadružne tradicije utjecali su na socijalizaciju poljoprivrede i definiranje zemljišnih odnosa i na širem planu.⁶⁰ Pravne posljedice nastale na temelju zadružnog uređenja iz 1889. i uređenja iz komunističkog razdoblja neposredno se protežu i do danas.

NAČELA OPĆEG GRAĐANSKOG ZAKONIKA I KUĆNA ZADRUGA U PRAVNOJ PRAKSI

Nasuprot romantičnim projekcijama o idiličnom životu, u zadrugama su istodobno živjele suprotstavljene kolektivističke i individualističke vrijednosti

⁵⁸ Karanjan, 175.

⁵⁹ Crnić, 76-77 i d.

⁶⁰ Usp. npr. uvjerenje da je zadružna tradicija i komunitarna svijest pogodovala modernoj socijalizaciji poljoprivrede (Bmil Sicaud, Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih zajednica, *Sociologija sela* 12, 1974., 43, 1 i d.) i mišljenje da su prezitići zadruge i zadružna tradicija predstavljali smetnju socijalizaciji u socijalističkom razdoblju zbog inertnog mentaliteta i tradicionalističkog otpora inovacijama (Stipe Šušvar, Kritičke opaske o razmišljanjima E. Sicauda, *Sociologija sela* 12, 1974., 43, 1, 91).

koje su poticale njezinu unutarnju dinamiku.⁶¹ No, unatoč tome zadruge su bile poseban svijet u odnosu na onaj iz pravila OGDZ-a, pa i zadružnih zakona, te su njihovu osnovu činile tradicionalne kolektivističke vrijednosti koje su držale zajednicu na okupu. Taj je zadružni svijet funkcionirao rješavajući unutarnje probleme prema vlastitom pravnom shvaćanju pravičnosti i života u zajednici (autoritetom, medijacijom ili mirovitim sudovima)⁶² dok konsenzualnom odlukom, zbog vanjskih izazova ili zbog nerješivosti sukoba unutar zajednice, ne bi ušao u sferu vrijedećeg zakonodavstva kao sudski ili upravni slučaj (dioba zadruga). Uspostavljanje zadružnog zakonodavstva naime nije uključilo sukob tradicionalnih načela i načela OGDZ-a. Zadružna regulativa bila je spoj običajopravnih načela zadružnog života i načela OGDZ-a, dočim su zadruge nastavile živjeti prema tradicionalnim zadružnim običajima uz postupnu prilagodbu individualističkim normama. Orientacija na temelju tradicionalnih vrijednosti i pravila bila je prisutna i kod inokosnih obitelji nastalih nakon raspada zadruga koje su zadržale dotadašnja zadružna pravna shvaćanja i module ponašanja. U stvarnosti je postojao velik broj tzv. razdjelnčkih zadruga koje nisu bile prave zadruge, već skup manjih zadruga ili inokosnih obitelji koje su nakon diobe ostale povezane snažnim vezama (zajedničko stanovanje, zajedničko obrađivanje i podjela priroda prema doprinosu, ponekad i zajednički glavari itd.).⁶³ U oba je slučaja nastavak orijentacije prema tradicionalnim vrijednostima i zadružnom običajnom pravu bio osnovni razlog sukoba s novom regulativom. Razrješenje tog sukoba tražilo se na sudu, ali su se sporovi počesto rješavali prema tradicionalnim načelima između samih stranaka. Sve to upućuje na to da su u stvarnosti koegzistirala dva paralelna pravna sustava. U formalnom je smislu postojao privid života prema OGDZ-u, dok je u stvarnosti on uvelike počivao na zadružnom običajnom pravu. S obzirom na to da ne postoje odgovarajuća istraživanja, možemo tek nagađati u kojoj se mjeri i kojom dinamikom odigravale promjene.

Na trajnost zadružnih načela, ali i na određene promjene koje indiciraju neku vrstu umjerenе individualizacije posredno upućuju statistički podaci. Po nekim je podacima godine 1880. gotovo 45% hrvatskog stanovništva živjelo

⁶¹ Daljko najčešći povod sukoba u zadrugama bio je sukob između žena (zbog toga je vrlo utjecajna bila tzv. ženska teorija o uzrocima raspada zadruga), znatno iza toga bilo je nezadovoljstvo upravljanjem odnosno kućegospodarom, a tek je potom kao povod sukoba dolazila osobna imovina odnosno osobni interes. Rihman-Anguštini, 174, 178.

⁶² Rihman-Anguštini, 174.

⁶³ Pavličević, 77-78; Tončić, 246.

u zadrugama, ali 21% stanovništva u nepodijeljenim zadrugama.⁶⁴ Unatoč njihovom ubrzanom raspadanju, 1910. na u međuvremenu povećanom hrvatskom području čak je trećina stanovništva još uvijek živjela u zadrugama (857.715 od 2.602.544). Pri tome se znatnije povećao broj malih zadruga te su se od 112.065 zadruga čak 77.234 sastojale od jedne obitelji, a 33.280 od više obitelji. Po nekim je procjenama i 1925. stanje bilo slično.⁶⁵ Indikativna je činjenica da se nakon diobe zadruga najveći broj novih zajednica registrirao kao nove zadruge, i to ponajviše kao zadruge s jednom obitelji. Čini se da je znatan poticaj tome bilo i izbjegavanje ostavinskih postupaka i poreza na nasljedstvo kao i drugih tereta koji su opterećivali inokosne obitelji, dok je zadrugni zakon iz 1889. privilegirao zadrugu. Ipak, već i razbijanje uobičajenih zadruga od više obitelji u te širokopristupne jednoćelijske zajednice upućuje na individualizaciju. Kako je pak OGD utjecao na promjenu prirode zadrugnih instituta, pokazuje pretvaranje običajnog prava udane žene na miraz u isplatu udavačinog dijela obiteljske imovine. Radi osiguranja te veće svoje nove glave obitelji odlazile su i na rad u SAD, ali se sukladno zadrugnoj tradiciji obiteljski posjed čuvao.⁶⁶

Promjene u inokosnim obiteljima mogu se nazrijeti kroz neku vrstu "hibridizacije" dvaju tipova uređenja. Tako se npr. vlasništvo inokosne obitelji dijelilo prema radnom doprinosu člana, kćerima kod udaje, a ako se davalo kasnije, onda manje nego sinovima - ta se praksa razlikovala od OGD-ova naglasaka na jednakosti članova obitelji.⁶⁷ Prosljeđivanje zadrugnih načela i nakon diobe zadruga i prijelaza inokosnih obitelji u režim OGD-a vidjelo se i u tendenciji da se nakon nasljeđivanja očevine braća ne dijele čuvajući zajednički posjed.⁶⁸ Sraz tradicijske kulture i novih pravila općenito se snažno očitovao kod oporučnog nasljeđivanja zbog toga što članovi obitelji nisu bili navikli na taj način disponiranja imovinom odnosno zbog njihove opće neobrazovanosti i nepismenosti.⁶⁹

⁶⁴ Pavličević, 256.

⁶⁵ Valja napomenuti da se statistička istraživanja iz 1910. odnose na drugačiju osnovu jer je 1889. Hrvatskoj priključen posljednji i najveći dio Vojne krajine na kojem je zastupljenost zadruga bila znatno izraženija, a zadrugna svijest konzervativnija. Tončić, 242, 243.

⁶⁶ Tončić, 263-264.

⁶⁷ Stahuljak, 176-177; Tončić, 263-264.

⁶⁸ Stahuljak, 177.

⁶⁹ Stahuljak, 177.

Osnovni problem zbog kojeg su izbijali sporovi bio je u tome što seljaci koji su bili navikli na život u režimu zajedničkog vlasništva nisu razlikovali posjed od vlasništva. No, česti su bili i sporovi vezani uz nasljedno pravo, osobito nasljedno pravo udane žene, te sporovi koji su potjecali iz uknjižbe podijeljenog zadrugnog vlasništva na jednog nosioca.⁷⁰ O tim i drugim karakteristikim problemima postoji bogata sudska praksa koja je u stručnoj literaturi iz onoga doba prikazana kroz sustavne preglede i kroz nešto iscrpnija sporadična izvješća. Ovdje ćemo u sažetom obliku upozoriti na jedan slučaj koji dobro oslikava sukob različitih pravnih tradicija odnosno sukob norme s tradicionalnom pravnom svijesću.

U pitanju je ostavinska rasprava provedena nakon diobe zadruga koja je postojala na području Vojne krajine. Za trajanja zadruga izvan nje se udala jedna od članica koja je tom prilikom opskrbljena mirazom i novčanom otpremninom te je prestala biti članicom zadruga. Diobom zadruga inokosna obitelj iz koje je potekla udana kći dobila je u vlasništvo dio zadrugne imovine sukladno broju članova obitelji (podjela na glave na krajiškom području). U broj članova prema kojima se imovina dijelila nije bila uključena i kći ostavitelja jer je ona prethodno prestala biti članicom zadruga. Imovina dodijeljena obitelji uknjižena je na oca obitelji kao samovlasnika. Kako je otac umro bez oporuke, sud je proveo ostavinsku raspravu i sukladno OGD-u ravnopravno podijelio pokojnikovu imovinu na sina i udanu kćer. Sin nije prihvatio takvo rješenje jer je smatrao da sestra ne može imati nikakva prava prema obiteljskoj imovini. No, sestra je uspjela s tužbom na razvrgnuće suvlasništva.⁷¹

Sučaj pokazuje sukob zadrugne pravne svijesti i OGD-ovskih načela. Sin nije mogao shvatiti da sestra ima prava prema imovini s kojom nije imala nikakve funkcionalne veze, osim za njega nebitne krvne veze s ostaviteljem. Za sinovljevo je shvaćanje protiv mogućnosti sestrinog nasljeđivanja govorila već i činjenica što je ona izišla iz zadruga i više nije pridonosila održanju imovine te da je prilikom udaje kroz miraz kompenzirana za nesudjelovanje pri diobi

⁷⁰ Dragutin Tončić, *Vrhovne uprave i sudske rješenja k zakonu od 9. VI. 1889. o zadrugama i zadrugnoj noveli od 30. VI. 1902. s novijim naređenjima i okružnicama te grajevima za reformu zadruga sa statističkim iskazima*, Zagreb, 1925., 245; Mile Sokolić, *Potrba seljačkog zakonika. Mjesечnik Pravnikaškoga društva u Zagrebu* 54, 1928., 8-9, 322; Avelin Stahuljak, *Individualizam i kolektivizam. Mjesечnik Pravnikaškoga društva u Zagrebu* 54, 1928., 4, 177.

⁷¹ Ernesto Činić, *Zadrugni i opći građ. zakon ispočevljen pravnom shvaćanju narodnom s obzirom na jedan konkretni slučaj. Mjesечnik Pravnikaškoga društva u Zagrebu* 35, 1909., 545-551.

zadružne imovine. Škoviše, kontradiktorno je bilo i to da se prilikom diobe zadruge veličina obiteljske imovine formirala po glavama, to jest ne računajući na sestru, a onda se sestra pojavila kao nasljednik te iste imovine u formiranju koje uopće nije uzeta u obzir.

Valja naglasiti i da je sin živio u inokosnoj obitelji koja je zadržala zadružno pravno shvaćanje u kojem je i dotada živjela. To se u konkretnom slučaju odnosilo na imovinu uknjiženu kao privatno vlasništvo oca koja se međutim shvaćala kao zajednička obiteljska imovina. Uknjižba vlasništva na jednog člana shvaćala se kao nevažni tehnički detalj, po kojem, u slučaju diobe tog vlasništva, postoji pravo punoljetnih članova na odgovarajući dio, ali ne i pravo nečlanova zajednice.

Takvo je shvaćanje bilo indicirano i u mnogim drugim slučajevima. Na osnovnu pojavu tog problema utjecala je i činjenica da su vlasništvo podijeljene zadruge službenici najčešće vlastitom inicijativom knjižili na jednoga člana, počesto bez njegova znanja ili bez upućivanja u posjedce. Nakon što su takva knjiženja rezultirala sporovima unutar obitelji, u novim su diobama gotovo sve stranke tražile da se na njihovim dijelovima zemljišta osnuju nove zadruge.⁷² Kao što je rečeno, takvi su problemi dijelom uklonjeni novelom iz 1902. koja je kao pretpostavku za uknjižbu samovlasništva tražila suglasnost svih članova obitelji. Međutim, često su ti i drugi sporovi rješavani unutar obitelji, bez oporuke i sukladno zadružnom pravnom shvaćanju, to jest podjelom obiteljskog vlasništva na članove bez obzira na uknjižbu na jednog člana.

Sudska praksa kao i praksa koja se razvila unutar obiteljskog i zadružnog života upućuje na postojanje svojevrstne sive zone između tradicionalnog zadružnog pravnog shvaćanja i OGDZ-a. U tom je prostoru dolazilo do faktičnih prilagodbi pravila OGDZ-a tradicionalnim navikama života, ali su se pojavljivali i mnogobrojni neriješeni sporovi koji su završavali na sudu. Izlazak iz zadružnog uređenja u znatno drugačiji režim OGDZ-a nije značio promjenu načina razmišljanja i ponašanja bivših zadružnih obitelji i njihovih članova koji su u posve novim okvirima poduzimali ili propuštali pravne radnje bez prave svijesti o njihovim posljedicama. Zbog toga je pred Prvi svjetski rat Zemaljska vlada počela pripremati novelu zadružnog zakona i u tome cilju provela istraživanje na selu. Istraživanje je pokazalo da je iz različitih razloga većina seljaka bila sklonija zadrugama, dok je manjina bila protiv.⁷³ Seljaci su dali i niz prijedloga

za precuređenje i poboljšanje stanja zadruge koji su imali i tradicijska ishodišta (osobito dioba zadruge po glavama), ali i onih koji su korespondirali logici privatnog vlasništva (osobito uklanjanie ograničenja pri uzimanju zajmova te uklanjanie diobeneo minimuma).⁷⁴ Istraživanje je pokazalo da je gotovo opće raspoloženje seljaka bilo protiv OGDZ-a, a osnovni je prigovor bio da taj propis ne odgovara pravnoj svijesti ni gospodarskim potrebama naroda.⁷⁵ Čak i uz mogućnost da je istraživanje bilo metodološki manjkavo, indikativno je tako snažno izraženo stalnije protiv OGDZ-a gotovo šezdeset godina nakon njegova uvođenja. Prigovori su se posebno odnosili na preveliku slobodu samovlasnika u raspolaganju imovinom, na rascjepkanost posjeda i nemogućnost racionalne obrade zemljišta, na neusklađenost seljačkih posjeda i knjiženog vlasništva.⁷⁶ Prigovori prvenstveno pokazuju da je stupanj privatnovlasničkih dispozicija bio preširok za nove privatne vlasnike, biveše zadrugare.

Zbog toga su se javljali prijedlozi o donošenju posebnog seljačkog zakonika koji bi za one seljake koje žive pod OGDZ-om uveo režim koji bi ispunio sivu zonu između načela OGDZ-a i njihove tradicionalne pravne svijesti. Rješenje se vidjelo u ograničavanju prava samovlasnika uvođenjem temeljnih zadružnih načela: ograničenje prava raspolaganja dobivenim (ne i stečenim) nekretninama, uvođenje obiteljskog vjeca koje bi donosilo ključne odluke o obiteljskoj imovini, uvođenje zemljišnog minimuma i u okvirju privatnog vlasništva, oduzimanje nasljednog prava ženama udanicama izvan inokosne obitelji, ograničenje nasljednog prava muškarcima koji izidu iz obitelji.⁷⁷ Ideja o donošenju takvog "seljačkog

stvarnim potrebama i tradiciji. Prigovori manjine protiv zadruge bili su da zbog izjednačenosti članova u njima nema autoriteta, reda i discipline kao ni stvarne volje za radom i stjecanjem, dok individualni vlasnici racionalnije vode gospodarstvo, manjivji su i više stječu te bolje napreduju od zadruge. Tončić, 253-256.

⁷⁴ Prijedlozi seljaka osobito su se odnosili na poduzimanje stegovnih mjera u zadruzi, zaštitu i opskrbu staraca, uklanjanie svih ograničenja u opterećivanju zadružne imovine odnosno otvaranje mogućnosti ograničenog ili neograničenog podizanja zajmova, napuštanje zakonskog ograničenja najmanje izmjere kod otuđivanja nekretnina, uvođenje diobeneo minimuma kao poticaja tajnih dioba odnosno faktora prisile na život u zadrugama koji više nikome ne odgovara, uvođenje diobe po glavama, ali pretna kritičnima privredivanja, načelo diobe suglasnošću zadrugara uz zaštitu prava maloljetnika. Tončić, 257 i d.

⁷⁵ Tončić, 250.

⁷⁶ Tončić, 250-251.

⁷⁷ Tončić, 251-253.

⁷² Tončić, 245.

⁷³ Većina seljaka bila je za zadругu zbog toga što ona odgovara njihovoj pravnoj svijesti,

zakonika" održala se još dugo a da se nije približila provedbi.⁷⁸ Sva navedena razmišljanja pokazuju održavanje jaza između dviju tradicija i dvaju svjetova koji se, iako smanjivan, tvrdokorno održavao i zacijelo dugoročno utjecao na oblikovanje pravne svijesti na hrvatskom području.

OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK, TRIPARTIT I KUĆNA ZADRUGA U PRAVNOM OBRAZOVANJU I DOKTRINI

Važnost pravnog obrazovanja za pravnu kulturu jest u tome što se generacije pravnih profesionalaca obrazuju u specifičnom krugu pojnova i odnosa čime se na dugi rok utječe na oblikovanje pravne svijesti nosilaca pravne profesije. U toj funkciji pravno obrazovanje nije tek jednostavni aktivni činilac, već se nalazi u interakciji s ukupnim pravnim i društvenim okruženjem - pravnim, političkim i gospodarskim sustavom, širim pravnom i općom kulturom. Iz toga razloga pravno obrazovanje posredno upućuje na prirodu pravnog sustava odnosno na tip prava koji u nekoj zemlji vrijedi kao i na obilježja pravne kulture zemlje.

U tom slogu ovdje ćemo kratko razmotriti prisutnost sadržaja OGZ-a i Tripartita te kućne zadruge na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Taj je pravni studij bio jedini u Hrvatskoj do šezdesetih godina 20. stoljeća pa je preko dvjesto godina utjecao na izgradnju pravne svijesti generacija hrvatskih pravnika. Zastupljenost u nastavi pojedinih od tih sadržaja upućuje i na njihovu zastupljenost u široj pravnoj svijesti i pokazuje pripremljenost budućih pravnika na suočavanje s odgovarajućim krugom problema u praksi. Dakako, nije riječ o "jednakoopravnim" sadržajima - zadržano pravo koncentrirano oko jednog značajnog instituta u tom smislu nije usporedivo s opsežnim kodifikacijama OGZ-a i Tripartita. No, Tripartit je komplementaran institutu zadruge i zadržanog vlasništva koji su u njemu našli prostor za sebe omogućen otvorenom koncepcijom stvarnih prava Tripartita. I ostale odredbe Tripartita običajnog pravnog porijekla bile su komplementarne zadržanom dahu. Tako je Tripartit u Hrvatskoj i Slavoniji preko tri stoljeća koegzistirao u "priateljskom" odnosu sa zadržugom, dok je između OGZ-a i zadruge neprijateljstvo izbijlo već sa samim njihovim susretom. Zbog toga ćemo ovdje prema dostupnom objavljenom gradivu ukratko ocrtati prisutnost sadržaja Tripartita i OGZ-a kao i elemenata zadržanog prava na zagrebačkom pravnom studiju i pravnoj doktrini u Hrvatskoj.

⁷⁸ Sokolić, 321-330.

Sustavno i trajno obrazovanje u Hrvatskoj počelo je s osnivanjem Škole za političko-kameradne znanosti u Varaždinu 1767. koja nije davala obrazovanje u privatnom pravu. Ta se škola 1776. pretopila u te godine osnovan Pravni fakultet Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu. Studij na akademijama znanosti s dvogodišnjim "fakultetima" - zapravo neke vrste višim školama - bio je karakterističan za ugarski dio Habsburške Monarhije, a akademije i njihove fakultete osnovala je i programe propisala carica Marija Terezija. Na Pravnom je fakultetu studij privatnog prava bio snažno zastupljen, a njegov je osnovni sadržaj bio Tripartit, dok se kao uvodni dio izučavala povijest ugarskog prava. Takva koncepcija studija u osnovi je vrijedila cijelo vrijeme trajanja navedene škole od 1776. do 1850.⁷⁹ Zanimljivo je da kroz to vrijeme na studij nije uvedeno izlaganje OGZ-a, iako je ta značajna kodifikacija bila donesena još 1811. te je za nezino uključivanje bilo posve dovoljno prilike, a i suvremenici su se povremeno žalili zbog toga što se ta moderna stečevina ne predaje na zagrebačkom studiju.⁸⁰ Zanimljivo je i da se kroz to vrijeme nije predavalo ni rimsko pravo. U općem organizacijskom propisu o akademijama znanosti kao izborni predmet bile su predviđene "Justitijanove institucije", ali je pitanje u kojoj je mjeri taj predmet u Zagrebu bio izvođen.⁸¹ Izostanak OGZ-a i pandektnog prava ne čudi previše jer je zadaća dvogodišnjeg pravnog studija bilo obrazovanje pravnih praktičara, a ne davanje temeljnog akademskog obrazovanja. Kako u to doba OGZ nije vrijedio u ugarsko-hrvatskom dijelu, nije bilo neposredne potrebe da se njegovim izučavanjem opterećuje slušače jednako kao ni slušanjem rimskog prava. Nezamislivo je bilo i pojavljivanje u nastavi tema iz zadržanog prava. Ono je u Vojnoj krajini doduše bilo predmet cjelovitog zakona, ali je na hrvatskom selu nesmetano i nevidljivo živjelo u svom posebnom svijetu unutar feudalnih vlastelinstava. Poneki je student prava zacijelo dolazio upravo iz takvog okruženja,⁸² ali se njegovo postojanje u

⁷⁹ Zlatan Stipković, O nastavi i znanosti građanskog prava u doba sudjelovanja u kontinentalneuropejskom pravnom krugu, u: Željko Pavličić (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 2. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta*, Zagreb, 1996., 8-15.

⁸⁰ Jaroslav Šidak, Opći pogled na tristogodišnji razvoj visokoškolske nastave u Zagrebu, u: *Sponemica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1969., 78.

⁸¹ Dobitor Čepulo, Legal education in Croatia from medieval times to 1918: institutions, courses of study and transfers, u: Zoran Pokrovac (Hg.), *Juristenausbildung in Osturopa bis zum Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2007., 107.

⁸² Dobitor Čepulo, Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja 1776. do 1918. godine, Željko Pavličić (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 1. Prilozi za povijest Fakulteta*, Zagreb, 1996., 63, bilj. 68.

literaturi tek počelo zamjećivati.⁸⁵ Hrvatski suci koji su se nakon 1848. mučili s problemom zadruge tako nisu imali ni prilike dobiti obavijesti o združnom običajnom pravu.

Do određenih, ali ne i bitnih promjena doći će u razdoblju centralističke uprave bečkog središta od 1849. do 1860. Pravno obrazovanje tada je trebalo poslužiti pretvaranju složene Monarhije u jedinstvenu državu sa središnjom upravom i jedinstvenim pravom. Zbog toga su 1850. kraljevske akademije znanosti zamijenjene pravoslovnim akademijama te je i u Zagrebu umjesto dvogodišnjeg pravnog studija osnovana trogodišnja Pravoslovna akademija, program koje je propisala carska vlada u Beču. U novi program uveden je predmet *austrijsko građansko pravo*, sadržaj kojeg je zapravo bio studij OGZ-a. Taj je predmet bio uveden od osnivanja novog studija 1850., to jest dvije odnosno tri godine prije uvođenja OGZ-a. Godine 1852. uveden je i predmet *rimsko pravo* koje će sjedeće dvije godine predavati nastavnik *austrijskog građanskog prava*. No, kao druga okosnica civilističkog dijela studija ostao je Tripartit pod nazivom *dasud valjano pravo privatno*. Njega je predavao Aleksandar Bresztyenszky koji je predavao i *građanski parnični postupak te trgovacko i mjenbeno pravo*. Razlog zbog kojeg je taj predmet predavao Bresztyenszky možda leži u tome što je on pravni studij sa sjećanjem doktorata dovršio na peštanskom sveučilištu te je Tripartiti zacijelo poznavao bolje od drugih nastavnika.⁸⁶ Do promjene položaja tog predmeta neće doći ni nakon što je 1853. u Hrvatsku uveden OGZ i derogiran Tripartit. Nastava Tripartita ostat će nedirnuta i u reformi studija 1868. - poduzetoj kao priprema za otvaranje sveučilišta - kojom je trogodišnji studij protegnut na četiri godine i usklađen s programom austrijskih pravnih fakulteta. Jedina je izmjena bila da je predmet tada nazvan *hrvatsko-ugarsko privatno pravo*.⁸⁷ Činjenica da austrijska vlada nije na strukovnom studiju uklonila izučavanje ugarskog Tripartita koji je bio definitivno uklonjen iz hrvatskog pravnog sustava upućuje na to da se smatralo da izučavanje te materije ima praktično značenje. Moguće je da to sugerira da je prisutnost načela Tripartita u stvarnom pravnom životu bila takva da su je trebali poznavati i pravnici obrazovani u dahu novog i modernog prava.

⁸⁵ Pavlićević, 19 i d.

⁸⁶ Biografske članke o Aleksandru Bresztyenszskom v. u: Željko Pavlič, *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 3, Nastavnici Fakulteta, sv. 2: 1874-1926*, Zagreb, 1997., 301-327.

⁸⁷ Čepulo, Razvoj, 83; Zlatan Stipković, O nastavi i znanosti građanskog prava u doba sudjelovanja u kontinentalnoeuropskom pravnom krugu, u: Nikola Gavella i dr., *Hrvatsko građansko uređenje i kontinentalnoeuropski pravni krug*, Zagreb, 1994., 8-15.

Predmet *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* zadržan je i u nastavnom planu četverogodišnjeg Pravnog fakulteta osnovanog s utemeljenjem Sveučilišta 1874. Nastavit će ga predavati Aleksandar Bresztyenszky koji je i tada predavao *građanski parnični i izvanparnični postupak* do svog politički iznuđenog umirovljenja 1894. koje se poklopilo s manjom reformom studija. Tada je predavanje *hrvatsko-ugarskog privatnog prava* preuzeo Milivoj Maurović, nastavnik *opće pravne povijesti*.⁸⁸ S obzirom na tadašnja organizacijska načela, može se reći da je (tek) 1894. izučavanje Tripartita - koji je stavljen izvan snage još 1853. - prešlo iz područja pozitivnog prava u područje pravne povijesti. No, možda je tako dugo zadržavanje Tripartita u pozitivnopravnom krugu ipak bilo pitanje vezanosti tog predmeta uz Aleksandra Bresztyenszskog.

Predmet *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* potom je s druge godine studija bio premešten na prvu godinu zadržavajući jednosemestralno trajanje, dok je uz jednosemestralni predmet *građansko pravo* na trećoj godini 1897. osnovana i druga katedra građanskog prava (*opće austrijsko građansko pravo*) pa je studij te discipline trajao ukupno dva semestra.⁸⁷ Tako se studij Tripartita tek vrlo dugo vremena nakon njegova ukidanja pretvorio u pravnoповijesni predmet uvođenog značenja, dok je studij OGZ-a dobio veće značenje koje će se dalje i povećavati. Valja ipak konstatirati da je *hrvatsko-ugarsko privatno pravo* i nakon toga imalo posebnu važnost zadržavajući položaj posebnog predmeta u sklopu pravnoповijesne skupine predmeta.

Izlaganje te ugarske kodifikacije izdržat će i iskušanje političkih promjena 1918. kad je na razvalinama poražene Austro-Ugarske stvorena jugoslavenska država. Profesor M. Maurović tada se izborio da Tripartit ostane zaseban predmet pozvavši se na njegovo posebno značenje za razumijevanje razvoja prava u Hrvatskoj i činjenicu da je ta kodifikacija vrijedila kao pozitivno pravo na područjima koja su bila pod ugarskom upravom (Medimurje i Vojvodina). Danak političkim promjenama ogledao se u promjeni naziva predmeta koji je sada nazvan *privatno pravo Tripartita s osobitim obzirom na razvitak u hrvatskim i srpskim krajevima*. Nakon Maurovićeve je smrti nastavu njegovih predmeta - *opća pravna povijest, privatno pravo Tripartita i enciklopedija prava* - preuzeo Mihajlo Lanović.⁸⁸ Tripartit će se u obliku posebnog predmeta izlagati u Zagrebu sve

⁸⁶ Čepulo, Legal, 133.

⁸⁷ Čepulo, Legal, 128.

⁸⁸ Dalibor Čepulo, *Opća pravna povijest (1874.-1933.) i udžbenik "Opća povijest prava" (1890.-1894.): nastanak i metodološka i kulturna usmjerenja*, u: Pavlič, Pravni, knj. 2, 251 (prelisk iz *Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 42, 1992., 5-6, 855-870).

do 1945.⁹⁰ Valja naglasiti da se kontinuitet posebnog studija Tripartita, s različitim zadacima, od 1776. do 1945. nikako ne može objasniti inercijom ili možda subjektivnim razlozima kakvi su na sveučilištu povremeno od velike važnosti. U međuvremenu je naime više predmeta bilo ukinuto, a više drugih osnovano. Tako je upravo na prijedlog Mihajla Lanovića u reformi 1933. došlo do značajnih izmjena glede predmeta koje je on dotad predavao. Tako su uključiti "njegov" predmeti *opća pravna povijest* i *enciklopedija prava*, umjesto koje je uveden predmet *uvod u pravo* koje je također predavao Lanović, dok u *privatno pravo Tripartita* nije dirano.⁹¹ Štoviše, Lanović je nešto prije navedene reforme napisao udžbenik za predmet *privatno pravo Tripartita*, a potom udžbenik i za predmet *uvod u pravo*.⁹² Radi se o pravim, dobro sistematiziranim i kvalitetnim udžbenicima kakvi su u ono doba bili rijetkost. Pretežitom većinu udžbeničkog gradiva (ako ga je uopće bilo) tada su činila litografska skripta u kojima su nastavnici objavili svoja napisana predavanja ili su pak studenti, zaccijelo uz dopušćenje nastavnika, objavili zapisana predavanja.

Iz do sada objavljenih istraživanja ne proizlazi da se zadržano pravo pojavilo kao poseban predmet na zagrebačkom studiju, što i ne čudi previše. Naše prethodno razlaganje razvoja zadržanog zakonodavstva pokazuje da se radilo o relativno posebnom pravnom području koje se nalazilo u vrlo turbulentnoj fazi formiranja, s teorijskom osnovom u procesu uobličavanja i bez razvijene znanstvene sistematike. K tome radilo se o materiji koja je doduše imala prvorazredno društveno značenje, ali tek temporalno jer joj je bilo namijenjeno postupno odumiranje.

Iz do sada objavljenih istraživanja vidi se i da se zadržani pridavala posebna pažnja u sklopu pravno-povijesnih predmeta *opća pravna povijest* i *hrvatska pravna povijest*,⁹³ ali nije jasno je li se zadržana problematika izlagala u sklopu pojedinih

pozitivnopravnih predmeta. Takvo što je svakako nezamislivo prije 1850. jer je tada zadržano pravo postojalo jedino u obliku nepisanog običajnog prava koje se, iako široko rasprostranjeno, gotovo uopće nije pojavljivalo izvan vlastelinstava, a teško da je bilo bolje poznato elitnim političkim i pravnim slojevima. Drugačije je s razdobljem nakon 1850., osobito nakon osnivanja Sveučilišta 1874., kad se zadržano pravo počelo intenzivnije uobličavati, a njegovo je značenje bilo jasno uočeno. Teško je zamisliti da se zadržano pravo nije nešto posebnije izlagalo u *građanskom* i *upravnom pravu*. Radilo se o trajnom i jednom od najznačajnijih društvenih problema u Hrvatskoj o kojem je u međuvremenu izgrađena posebna regulativa te postojala za ono doba razmjerno bogata literatura kao i pregledi i izvještaji o sudskoj praksi. Među glavnim autorima iz tog područja bili su upravo profesori Pravnog fakulteta u Zagrebu. Profesor *upravnog prava* Vinko Krišković o zadržanom je pravu napisao monografiju,⁹⁴ a profesor Ivo Krtek zapaženi članak o pravnoj naravi zadržuge,⁹⁵ profesor *građanskog prava* Franjo Spevec zadržugom se bavio već kao profesor *opće pravne povijesti*,⁹⁶ a kao civilist bio je priznati autoritet za zadržugu,⁹⁷ dok se profesor *statistike* Fran Vrbanić zadržugom bavio u sklopu statističkih istraživanja.⁹⁸ Objavljena predavanja profesora Vinka Kriškovića o "zemljišnim zajednicama i zadržugama" iz

pravne povijesti autor kojeg je Franjo Spevec pokazuje da je zadržani bila pridavana zanjuna pažnja (Čepulo, Opća, 225). Slično je i s udžbenikom iz *hrvatske pravne povijesti* A. Dabinića (Antun Dabinić, *Hrvatska država i pravna povijest*, Zagreb, 1940., *passim*).

⁹³ Ivo Krtek, *Pravna konstrukcija hrvatske kućne zadržuge*, Beograd, 1938. (Po.: *Aviz* za pravne i društvene nauke; knj. 36 (53), 1938., br. 1-2, u časti Živojina M. Perića).

⁹⁴ Vinko Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadržuga*, Zagreb, 1925.

⁹⁵ Franjo Spevec najprije je bio profesor *opće pravne povijesti* od 1884. do 1892. kad je zbog političkih pritisaka preuzeo predavanja iz građanskog prava. Njegovu bavljanje zadržugom u tom prvom razdoblju vidljivo je u udžbeničkom materijalu iz *opće pravne povijesti* (v. ovdje, bilj. 92). Zadržugu spominje i u svojoj monografiji koja se bavi drugim krugom pitanja *Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekrvna po staro-germanskom i staro-slavonskom pravu*, Zagreb, 1883., 66-67 i dr. Biografske članke o Franji Spevcu v. u: Željko Pavličić, *Pravni fakultet u Zagrebu, knj. 3, Nastavnici Fakulteta, sv. 2: 1874-1926*, Zagreb 1997., 547-560.

⁹⁶ Franjo Spevec, O juridičkoj naravi zadržuge, *Mjesečnik Pravnikaškoga društva u Zagrebu* 10, 1884., 1, 1-25.

⁹⁷ Fran Vrbanić, *Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljsna Hrvatske i Slavonije* (Po.: *Rad JAZU*, knj. 140, 1899.), Zagreb, 1899.; Fran Vrbanić, *Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od god. 1861. do najnovijega vremena, sv. III* (pretisak iz 114. knjige *Rada JAZU*), Zagreb, 1893.

⁸⁹ Neda Engelstfeld, Pravni fakultet u Zagrebu od 1918. do danas, u: Davor Krpacić (ur.), *Pravni fakultet u Zagrebu/Faculty of Law in Zagreb*, Zagreb, 2001., 154.

⁹⁰ Čepulo, Opća, 252; Dalibor Čepulo, *Pravo, povijest i društvo: opća povijest prava, enciklopedija prava i pravna izobrazba na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu (1850.-1874.)*, u: Pavličić, *Pravni, knj. 2*, 203 (izmijenjeni i dopunjeni istomimni članak iz *Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43, 1993., 4, 727-754); Lanovićevo objašnjenje o potrebi i svrsi studija hrvatsko-ugarskog običajnog prava u: Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929., 8.

⁹¹ Lanović, *Privatno*; Mihajlo Lanović, *Uvod u pravne nauke*, Zagreb, 1934. Potonja je knjiga 1942. doživjela drugo izdanje.

⁹² Predmet *opće pravne povijesti* obuhvaćao je i izlaganje gradiva hrvatske pravne povijesti do osnivanja istoimenog predmeta 1911. Najraniji poznati udžbenički materijal iz *opće*

1910. upućuju na to da se zadržano pravo izlagalo kao posebna cjelina zacijelo u sklopu predmeta *upravno pravo*.⁹⁸ Ipak, zadržana problematika u nastavi pozitivnopravnih predmeta očito je bila tek razmjerno skromno interpretirana te su zadugo dolazili prigovori da se zbog "zadajenosti" rimskopravnim idijama i neupućenosti u domaću pravnu tradiciju hrvatski pravnici zapravo ne mogu posve dobro orijentirati u stvarnosti.⁹⁹

Pravno obrazovanje tako pokazuje neku vrstu "rezidualnog" značaja tradicije okvirno određene Tripartitom kojeg je (tek) komplementarni dio činilo i zadržano običajno pravo. Važnost poznavanja te tradicije bila je u razumijevanju cjelokupnog pravnog razvoja na hrvatskom području, ali i razumijevanja stvarnoga stanja u poljoprivrednim odnosima u kojem su Tripartiti i zadržani običaji bili i neposredno prisutni. No, čini se da se studij zadržanog prava nije uspio ozbiljnije probiti u nastavu te hrvatski pravnici nisu bili posve pripremljeni za susret s tim institutom.

Doktrinarna literatura o OGZ-u bila je za ono doba vrlo bogata i ovdje nema potrebe na nju posebno upozoravati. Literatura koja se odnosila na zadržanu također je bila vrlo razvijena, a uz već navedene akademske pravnike zadržanu su se posebno bavili Ivan Strohal koji je napisao opsežnu monografiju o zadržanju,¹⁰⁰ Milan Smrekar,¹⁰¹ Milivoj Vežić,¹⁰² Dragutin Tončić¹⁰³ koji su uredili zbirke propisa i preglede sudske prakse te dali neka teorijska razmatranja. Osim njih još je cijeli niz praktičara ostavio monografska izdanja, članke i manje primose o zadržanju na našem području.¹⁰⁴ Osim toga zadržuga je bila specifičnost naših krajeva te su se u ono doba procvata poredbenih istraživanja u zapadnoj Europi sa zanimanjem primala izvješća o zadržanju koja su u užoj stručnoj javnosti afirmirala Balazara Bogišića.¹⁰⁵

⁹⁸ Usp. *Zemljišne knjigovodstvene i zadržuge predavanja Kristkovića* [Zagreb: s.n.], 1910., 54 str.; 20 cm, rukopis autogr. Rukopis se čuva u Knjižnici Pravnog fakulteta u Zagrebu.

⁹⁹ Krišković, 56.

¹⁰⁰ Ivo Strohal, *Razvrtak zadržanog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1907.

¹⁰¹ Usp. *Zakon o zadržugah*.

¹⁰² Usp. npr. *Zakoni i naredbe o zadržugah u Hrvatskoj i Slavoniji, Sakupio Milivoj Vežić*, Zagreb, 1880.

¹⁰³ Tončić, op.cit.

¹⁰⁴ Među tim se autorima mogu izdvojiti Ernesto Činić, Milan Rojic, Avelin Stalujak, Žvojin Perić.

¹⁰⁵ *Grugija u odgovornima iz različitih krajeva slovenskog Juga*, Osnovalo, skupio, uredio V. Bogišić, Zagreb, 1874. Usp. i Fedor Demelić, *Le droit coutumier des Slaves méridionaux d'après les recherches de V. Bogišić* (P. o.: Revue de législation ancienne et moderne, française et étrangère; 1876.), Toulouse, 1876.; Dalibor Čepulo, Balazar Bogišić i engleska škola povijesne

Na doktrinarnom je planu najznačajnije pitanje bilo ono o pravnoj osobnosti i pravnoj naravi zadržuge. Iznijet ćemo četiri najznačajnija stajališta.

Franjo Spevec smatrao je da zadržuga nije pravna osoba, već imovinska zajednica građanskog prava. Prema Spevecu, zadržuga je subjekt vlasništva kao skup odnosno zajednica svih ovlaštenika koja nije od njih različitica, već je njihov agregirani izraz. Ne postoji neovisnost zadržugne imovine od članova, a subjekti zadržugne imovine su zadržugari. Kućna zadržuga stoga je svojevrstna zajednica hrvatskoga prava odnosno zbir članova koji su svi zajedno subjekt prava i obveza koji u vanjskim odnosima čine kolektivno jedinstvo, a u unutarnjim množinu.¹⁰⁶

Ivan Strohal zadržugu je smatrao imovinskopravnom zajednicom *sui generis*. On je držao da se članovi zadržuge ne mogu smatrati suvlasnicima zadržugne imovine, već je to zadržuga koja kao cjelina zajednički gospodari imovinom. Zajedničko gospodarenje bilo bi moguće i uz obveznopravnu zajednicu zajedničara kao suvlasnika, ali je u zadržugu njima oduzeto pravo raspolaganja cjelokupnom imovinom i njezinim dijelovima pa se zadržuga prema van pokazuje kao posebna pravna osoba.¹⁰⁷

I Krišković naglašava da je zadržuga samonikla zajednica hrvatskog prava koja se ne može konstruirati po normama pandektnog prava i OGZ-a niti je inačica *Genossenschaft*. Za Kriškovića je zadržuga množina pravnih subjekata povezanih zajedničkom stvarni i osobnopravnim odnosom, koji su svi skupa i tek u skupu nosioci istih prava i obveza; za razliku od individualiziranih rimskih *socii* bitna je i osobnopravna povezanost članova, to jest unutarnja organizacija. Krišković naglašava i javnopravnu dimenziju zadržuge vidljivu po elementima unutarnje organizacije, nizu ograničavajućih odredbi kognentne prirode te ovlaštenja javnih tijela prema zadržugu, a odtraze zadržuge nalazi i u socijetelnoj prirodi hrvatsko-ugarske unije kao smjese privatnog i javnog prava.¹⁰⁸

Ivo Krbek je smatrao da zadržuga svojim posebnostima izniče i rimskom *societas* i *universitas*, ali da je ona ipak pravna osoba odnosno zajednica hrvatskog zadržugnog prava bliska *Genossenschaft*. Krbek je smatrao da pravnu naravu zadržuge bitno obilježava dvostrukost odnosa u kojima su nosioci prava zadržuge kao pravna osoba i pojedini članovi.¹⁰⁹

i poredbene jurisprudencije (H. S. Maine, F. Pollock, P. Vinogradoff), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 45, 1905., 3, 319-320 i d.

¹⁰⁶ Spevec, I i d. Usp. prikaz Spevećevih stajališta u: Kalčić, 11, Prištin-Krbavski, 296-298.

¹⁰⁷ Strohal, 1-2. Usp. prikaz Strohalovih stajališta u: Kalčić, 11-12.

¹⁰⁸ Krišković, 64 i d.

¹⁰⁹ Krbek, 3-6. Usp. prikaz Krbekovih stajališta u: Kalčić, 10-11.

Teorijske konstrukcije zadruga tako odražavaju temeljni sukob između pandektnog prava te odredbi OGD-a i združnog običajnog prava. Združni sustav ukorijenjen u vlastitoj tradiciji izgrađen u životnom ambijentu nije bilo moguće bez ostatka prevesti u način razmišljanja određen shematizmom rimskog prava i individualističke logike. Teorijski obuhvat životnih formi iskristaliziranih u običajnom pravu podrazumijevao je traženje drugačijih pristupa izvan postojećih shema.

MODERNIZACIJA U HRVATSKOJ KAO KOEVOLUCIJA

Prethodne obavijesti nedovoljne su za potpunu sliku razvoja odnosa OGD-a i kućne zadruge na našim prostorima, ali dostaju da se na temelju njih ocrta razvoj privatnopravnog uređenja u Hrvatskoj u relacijama teorije o pravnim iritantima i koevoluciji.

Već i sažet pregled hrvatskog pravnog razvoja od feudalnog razdoblja do novijih vremena upućuje na pluralitet pravnih pojava, pa i na paralelno postojanje različitih pravnih poredata na istom prostoru. Dok u suženom prostoru gradova i slabo razvijenog trgovačkog prometa tijekom feudalnog razdoblja živi Tripartit odnosno običajno pravo i elementi recipiranog rimskog prava, dođe u seoskoj stvarnosti, koja obuhvaća ogromnu većinu stanovništva, žive združni običaji zasnovani na posebnoj tradiciji labavo uklopljenoj u širi sustav ugarsko-hrvatskog običajnog prava. Relativnu zasebnost tog svijeta seoskih običaja jamči funkcija zadruge na vlastelinstvima i u Vojnoj krajini kao i društvena i organizacijska struktura koju ograničeni gospodarski razvoj ne dovodi u pitanje. S obzirom na prevlast takvih odnosa, vanjski izazovi tom modelu - poput individualizacije stvarnih prava uredbama Ugarskog sabora - ne uspijevaju zaživjeti, a diobe zadruga oblik su funkcioniranja toga sustava koje ga ne dovode u pitanje. Iracije su toliko slabe da ne izazivaju ni preslagivanje odnosa u pravnom sustavu ni promjene u društvenom sustavu.

Promjena koja izaziva dramatične reakcije, za čije će relativno stabiliziranje biti potrebna desetljeća, jest akcijsko uvođenje načela pravne jednakosti i protezanje privatnog vlasništva na cijelo društvo 1848., što je bilo radikalniji preokret cjelokupne društvene matrice. Unos navedenih načela u hrvatski pravni sustav u lapidarnom obliku nije u prvom naletu praćen potrebnim preslagivanjem u pravnom sustavu. Na društvenoj je strani protezanje privatnog vlasništva na područje podijeljenog feudalnog vlasništva izazvalo bujanje zahjete za diobama

zadruga koji su dobili i svoj pravni oblik. Pravni sustav nepripremljen za takve situacije najprije je reagirao na prvoj razini - kroz pojedinačno traženje rješenja u sudskim slučajevima. Potom - više zbog problema na društvenoj, a manje na pravnoj strani - pravni sustav reagira paljativnim uredbama koje suspendiraju doseg privatnog vlasništva. Novi izazovi izvana tijekom pedesetih godina (uredbe iz Beča koje se oslanjaju na privatno vlasništvo) izazivaju nove neutralizirajuće reakcije u hrvatskom pravnom sustavu kojima se štiti tradicionalna društvena struktura i narušena društvena stabilnost. Radikalni preokret u normativnom sustavu nastao protezanjem privatnog vlasništva tako je izazvao snažne reakcije u društvenom sustavu nakon kojih dolazi do uzmaca, to jest do ograničavanja dosega privatnog vlasništva kao temeljnog oblika vlasništva.

Tajlan i ozbiljan izazov samom postojanju zadruge dolazi s promjenom cjelokupne pravne strukture u Hrvatskoj s OGD-om u središtu, čime je definirana nova paradigma na normativnoj razini. Međutim središnji institut nove paradigme, privatno odnosno individualno vlasništvo te njegovi nasljednopravni odrazi, za većinu će hrvatskog stanovništva, koja živi u združnim okvirima, i dalje biti neutralizirani provizornim mjerama. Tako radikalne promjene u pravnom sustavu u osnovi ne obuhvaćaju ni pravnu ni društvenu stranu tradicionalne institucije kućne zadruge koja se po svojim vlasničkopravnim i nasljednopravnim obilježjima u temeljima razlikuje od novih instituta. Ta institucija i dalje ima svoj pravni "zabran" - uredbu kojima se suspendira primjena OGD-a na zadruge - u kojem i dalje funkcionira zasebni svijet običajnog prava postavljen na drugačijoj osnovi od vrijeđećeg novog prava, iako narušen takvim okruženjem. To su počeci koevolucijskog slijeda u razvoju modernog hrvatskog privatnog prava. U stvarnosti, u Hrvatskoj tada postoje dva različita privatnopravna porotka koji se dodiruju. "OGD-ovski" pravni poredatak utemeljen je na privatnom vlasništvu, nadovezuje se na tradiciju "gradskog" života, razvijeniji je, vidljiviji i ekspanzivan, ali nakon radikalnog iskoraka odmah uznice i potom tek postupno osvaja širi prostor. Združni pravni poredatak utemeljen je na združnom vlasništvu, široko je raširen i duboko ukorijenjen u posebnoj tradiciji, ali je u pozitivnopravnom dijelu potisnut, slabo vidljiv iz motrišta elitne kulture kojoj nije komplementaran te u defanzivi, ali - obuhvaća većinu stanovništva. Dva pravna poredata korespondiraju dvama društvenim realitetima kojih se veze prepleću. Te realitete prvenstveno obilježava dominacija različitih vrijednosti zasnovanih na prevlasti pojedinca i pojedinačnih interesa odnosno zajednice (kollektiva) i zajedničkih interesa te različita organizacija životne i radne jezgre u obliku inokosne i združne obitelji.

Navedena će dihotomija ostati karakteristično i trajno obilježje kroz koje će se u Hrvatskoj odvijati društveni razvoj kao i razvoj središnjih i najznačajnijih dijelova privatnopravnog sustava. Stoga značenje OGGZ-a, koji je najučinkovitija činjenica u hrvatskom privatnom pravu, treba u stvarnosti relativizirati s obzirom na postojanje vrlo raširenog paralelnog pravnog i njemu sukladnog društvenog sektora koji su utemeljeni na posve drugačijim tradicijama. Opet, dosege paralelne tradicije ne treba izjednačivati s njezinom raširenošću, već tu kvantitativnu dimenziju treba relativizirati s obzirom na slabije mogućnosti utjecaja. Riječ je o siromašnom, neobrazovanom i o razmjerno autarkičnom društvenom sektoru, koji je "strateški" bio u defenzivnom položaju, te razmjerno nepoznatom običajnom pravu koje je tek trebalo otkrivati i sistematizirati.

Težina zadržanog pitanja kojeg se problemi neutraliziraju (tek) provizornim mjerama, relativna nezainteresiranost vanjskog središta za sustavno rješanje kao i "sekundarno" značenje zadržanog pitanja poljaj prioritete važnosti definiranja hrvatske autonomije uvjetuju vrlo dugo održavanje pravnog provizorija. To uređenje sve manje korespondira faktičnim promjenama i rastućim pritiscima za cjelovitijom modernizacijom.

Nakon rješavanja strateških pitanja Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. i preuzimanja zadržanog pitanja u hrvatsku autonomnu regulativu navedena se dihotomija 1870. teži riješiti u liberalnom duhu. Doduše, osnažuje se zatečeno dihotomno stanje, ali se u zadržanu regulativu izraženije unose elementi iz druge tradicije ("OGZ-ovske") koji trebaju potaknuti razaranje tradicionalnih struktura i onemogućiti njihovu čak i ograničenu regeneraciju. Radikalnost te pravne iritacije na društvenoj strani izaziva nekontrolirane teške posljedice, zbog čega pravni sustav kroz privremenu provizornu suspenziju 1872. nastoji na svojoj strani stvoriti pretpostavke za umirenje društvene strane i evolutijsku krtvulju odnosa vratiti u stabilan položaj. Novi zakon iz 1874., donesen u jednaku namjeru, ali s nešto ograničenijim unosom elemenata vanjske tradicije u zadržano područje, omogućuje umjereniji i kontroliraniji proces raspadanja zadržuga. No, problemi koje i takva regulativa generira te promjena društvenog ambijenta u kojem ulaskom krajiških područja u hrvatski sustav jača "zadržuga" komponenta vode još jednoj reakciji na pravnoj strani. Ona se tada odvija u iskustvom bogatijem te ideološki smitrenijem i umjerenijem ozračju. U evolutijskom se nizu klatno tada prebacuje na drugu stranu - zadržugim zakonom iz 1889. zadržuga se uređuje kao posebno područje pravnog sustava s pretpostavkama koje omogućuju da se njezino održanje ili raspadanje odvijaju

spontano i bez ugrađenih sistemskih pritisaka. Međutim, OGGZ i zadržuga regulativa tek su vanjski okvir zadržuge kao faktičnog običajnog pravnog sustava koji se snažno održava u pratećim mentalnim strukturama i pravnoj kulturi koje počivaju na drugačijim tradicijskim osnovama. Različito tih dviju sfera čak se i nakon "uravnoteženja" pravne regulative prelama kroz pojedinačne slučajeve u pravnoj praksi. Do njih dolazi nakon provedenih dloba zadržuge i prijelaza obitelji i pojedinaca iz zadržugne regulative u područje OGGZ-a. Mentalne strukture tradicijske pravne svijesti i pojedine institucije zadržugnog običajnog prava stvarno nastavljaju postojanje i u najširoj populaciji izvan zadržuge te se sukobljavaju s OGGZ-om na njegovu terenu. Tako ni "podešavanje" pravnog sustava stvarno ne može inkorporirati odnosno neutralizirati utjecaje zadržugne tradicije. Zbog toga će se javiti inicijative za donošenjem seljačkog zakonika kao prijelazne regulative u privatnopravnoj sferi: dok je zadržuga regulativa sadržavala prodor elemenata OGGZ-a u zadržugno područje, seljački bi zakonik konvergenijski sadržavao prodor elemenata zadržugne tradicije u privatnopravničko područje. No, do toga ipak neće doći.

Težište će u daljnjem koevolucijskom slijedu prijeći na društvenu stranu. Zadržuga će ostati raširena i značajna institucija o postojanju koje će zakonodavac općenito voditi računa. No, ona će funkcionirati u zadanim pravnim okvirima, a kao posebna institucija u društvu će postupno nestajati. Koevolucijski slijed - koji ne znači izjednačenost strane, već njihov stvarni međusobni utjecaj - završit će od početka "sudbinski" zacrtanom prevagom OGGZ-a. No, postupno topljenje i nestanak zadržuge neće značiti i brisanje odraza zadržugne tradicije i njezinih posrednih utjecaja na razvoj.

Tradicijiska i regulativna dihotomnost imala je odraz i u pravnom obrazovanju. Podjetimo na uočljivu činjenicu da se u Zagrebu do 1850. uopće ne predaje OGGZ ni rimsko pravo, već jedino Tripartit, a da se potom OGGZ, a ubrzo i rimsko pravo, na studij uvode čak i prije nego li je OGGZ uveden u Hrvatsku kao pozitivno pravo. Otada pa sve do pred konac 19. stoljeća građansko pravo u obrazovanju formalno ima dvije okosnice - OGGZ i Tripartit. Tek će pod konac stoljeća značenje OGGZ-a biti bitno osnaženo dok će davno derogirani Tripartit konačno izići iz kruga pozitivnopravnih predmeta te biti izvođen kao poseban pravnoповijesni predmet sve do ukidanja 1945. Tako i pravno obrazovanje upućuje na dvije tradicije kao određnice koevolucijskog razvoja privatnog prava u Hrvatskoj. Na takvu posebnost hrvatskog razvoja upućuju i vrlo razvijen teorijski interes za zadržugu u hrvatskoj pravnoj teoriji kao i makar skromna zastupljenost u pravnom obrazovanju te posve specifične teme.

Zakon o zadrugama iz 1889. i nastava Tripartita ukinuti su 1945., ali su se zadržali prežici i zadržana tradicija održali kao pravna i faktična činjenica i nakon njihova formalnog uklanjanja.

PROŠLA ISKUSTVA I SUVREMENE POUKE?

Povijesni procesi na ovaj ili onaj način - ne nužno u neprekinutom kontinuitetu - sudjeluju u određenoj sadašnjosti pa njihovo poznavanje pomaže u produbljivanju razumijevanju i orijentaciji u suvremenosti. Osim te osnovne funkcije povijesna istraživanja nude modele i sistematizirana iskustva koji, uz oprez i svijest o kontekstualnim razlikama, mogu biti iskorisćeni i kao svojevrsni povijesni eksperiment i poučak za orijentaciju kod sličnih današnjih pojava. Ili, riječima pravnog filozofa Ernsta Blocha, "što je prošlo ne ponavlja se, osobito ne na prošli način, ali se može uzeti za riječ".¹¹⁰

Nakon svih tih ograda čini nam se da možemo upozoriti na određenu analogiju između prijenosa prava, unifikacije prava, modernizacije i preparadigmatizacije hrvatskog pravnog sustava (sve to zajedno) u pedesetim godinama 19. stoljeća te suvremenog uvođenja europskog prava (1) u hrvatski pravni sustav.

Ovdje ćemo o tome izreći tek nekoliko sažetih dojnova. U oba slučaja riječ je o prijenosu u hrvatski sustav prava izvana i uz vanjski poticaj, prijenos prava je u funkciji unifikacije prava odnosno stvaranja zajedničkog pravnog područja na raznorodnom političkom i kulturnom prostoru šire i složenije zajednice, preneseno pravo nije individualizirano odnosno ono dolazi u univerzalnom "paketu", sadržaj prenesenog prava u oba bi slučaja trebao biti moderniziranje odnosno zamjena i dopuna dijelova hrvatskog pravnog sustava razvijanjem pravnim regulativom, priroda zamjene je takva da bi se moglo govoriti o pre-paradigmatizaciji hrvatskog pravnog sustava, krajnju kontrolu nad primjenom obavlja sudbena institucija izvan Hrvatske. Značajne su razlike u tome što je u 19. stoljeću skok bio radikalniji te što su reforme uvedene dekretno i posve neovisno o društvenim pretpostavkama, dok se u današnjem slučaju reforme uvode postupnije, konsenzualno (iako uz stvarnu dominaciju jedne strane) i uz uvjet prethodnih priprema (ali je ozbiljno pitanje koliko one duboko mogu sezati).

¹¹⁰ Ernst Bloch, *Pravno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd, 1977., 7.

Čini nam se da hrvatsko iskustvo iz 19. i 20. st. djeluje upozoravajuće. Regulative u Hrvatskoj i Austriji (OGZ i konzistentan paket propisa) bila je jedinstvena, primjena te regulative u prvih je 18 godina bila kontrolirana iz jedinstvenog upravnog, a u prvih 13 godina i iz jedinstvenog sudskog središta, tip komunikacije omogućivao je jednostavno nametanje stajališta iz središta, cilj unifikacije prava bio je ujednačavanje na cijelom prostoru Monarhije - a ipak je došlo do vrlo značajnih razlika uvjetovanih ponajprije tradicijskim razlozima. OGZ je (barem) u zemljama austrijske jezgre vrijedio u potpunosti podzavajajući kapitalistički razvoj zasnovan na individualističkim vrijednostima i privatnom vlasništvu, dok u Hrvatskoj temeljna načela OGZ-a nisu vrijedila za većinu odnosno velik dio stanovništva cijelo vrijeme trajanja Monarhije i još dugo nakon toga. Ispod OGZ-a ili paralelno s njim u Hrvatskoj je postojao i poseban zadržani svijet koji je preživio teške izazove. Straz OGZ-a s tim svijetom izazvao je lanac posljedica u pravnom i društvenom sustavu koje su funkcionalne prema vlastitoj logici i na drugačiji način negoli je to bilo planirano. Iako je OGZ bio zajednička odrednica austrijskog i hrvatskog pravnog sustava, u njima je izazvao posve različite odgovore i na pravnoj i na društvenoj strani te živio različitim životima.

Razumnim nam se stoga čine Teubnerova upozorenja o tome da unifikacija izaziva diverzifikaciju i da jedinstvena pravila u različitim sustavima proizvode različite odgovore i različite posljedice koje imaju inherentnu logiku i teško ih je predvidjeti. Iskustvo iz hrvatske pravne povijesti govori da mnoge posljedice promjena zamišljenih u najboljoj namjeri nisu bile u svemu ni predviđene ni poželjne.

ZAKLJUČAK

Naše istraživanje pokazuje da je proglašenjem načela jednakopravnosti građana 1848. te prenošenjem OGZ-a i komplementarnog austrijskog zakonodavstva u pedesetim godinama hrvatski pravni sustav postavljen na novu normativnu paradigmu. Međutim, neka od bitnih načela novog uređenja koja su počivala na individualističkoj logici - privatno vlasništvo i nasljedopravno uređenje - drastično su se kosila sa zatečenim zadržanim običajopravnim uređenjem. Stvarno se radilo o srazu pravnih struktura duboko utemeljenih u različitim pravnim tradicijama. Uvođenje navedenih načela irritiralo je dotada stabilni suodnos pravne regulative i funkcioniranja institucija u društvu, što je

pak urodilo težim društvenim posljedicama praćenim disfunkcionalnim odrazima u pravnom sustavu. Provizorno suspendiranje novih institucija i uvođenje lapidarne privremene regulative bili su začetak razvoja privatnog prava u Hrvatskoj kao koevolucije pravne i društvene strane institucija i međunulecija dvaju pravnih poređaka odnosno dviju tradicija razvoja. Taj se proces nastavio kroz izgradnju posebnog združnog zakonodavstva hibridnog sadržaja koje je sukcesivno reagiralo na podražaje odnosno iritacije s pravne i društvene strane. Združno uređenje tako se u koevolucijskom slijedu kretalo od poticaja za postupno ukidanje združga do konačnog i uravnoteženog rješenja iz 1889. koje je nestanak i održanje združga ostavilo spontanom razvoju u društvu.

Navedeni je razvoj pokazao da je u hrvatskom društvu stvarno postojao svojevrsni pravni pluralizam utemeljen na različitim pravnim tradicijama te da se razvoj dijela hrvatskog privatnog prava odvijao kroz sukobljivanje pozitivnog prava i realnog običajnog pravnog poretka duboko utemeljenog u mentalnim strukturama i podržanog organizacijskim i društvenim pretpostavkama. Taj se sukob vidljivo iskazivao u pravnoj praksi, a odražavao se i u pravnom obrazovanju. Uvođenje OGG-a u hrvatski pravni sustav bio je jedan od najznačajnijih akcijskih zahvata u modernoj hrvatskoj pravnoj povijesti s dalekosežnim učincima, ali je puno i stvarno efektiviranje OGG-a bilo bitno ograničeno tradicijskim i društvenim okolnostima te se odvijalo u obliku dugotrajnijeg procesa koevolucije. Preparadigmatizacija hrvatskog pravnog sustava koja je na normativnoj razini bila izvedena u nekoliko godina u stvarnosti je još desetljećima oblikovana kroz igru različitih činilaca.

To je bio i razlog zbog kojeg, unatoč tekstualnoj istovjetnosti, OGG na austrijskom i hrvatskom pravnom području u stvarnosti zapravo nije bio jednak, imao je različitu ulogu i prouzročio lanac različitih posljedica u pravnom i društvenom sustavu od kojih su u Hrvatskoj neke bile i posve štetne.

Čini nam se da već i time rad pokazuje da istraživanje pravne norme po dimenziji njezina jezičnog iskaza, iako naravno nužno, nije ni izdaleka dovoljno. Zakonski izričaj norme potrebno je suočiti s njezinim tradicijskim pretpostavkama i ukupnim položajem u pravnoj i društvenoj okolini što tek vodi otkrivanju stvarnog značenja i funkcije norme.

Vjerujemo da istraživanje pokazuje kako je teorija Gunthera Teubnera o pravnim iritantima dobar alat i teorijska osnova za analizu složenih učinaka prijenosa prava iz drugih pravnih sustava i na njoj utemeljene modernizacije. U tom je duhu istraživanje pokazalo da se izgradnja modernog hrvatskog privatnog prava odvijala kroz slijed iritacija u koevolucijskom nizu koji je ponajprije

pod utjecajem tradicije urodilo stvarnom diverzifikacijom jedinstvenog prava. Diverzifikacijski ishod nastojanja za unificiranjem prava dodatni je razlog potrebe poznavanja vlastite kao i drugih pravnih tradicija.

Konačno, iskustvo s prijenosom modernog pravnog uređenja koje je u prošlosti Hrvatska dijelila s ostalim zemljama jedne složene političke zajednice pokazuje se kao svojevrsni eksperiment iz kojeg se možda mogu izvući određene pouke i za predstojeći hrvatski suživot s europskim pravom.

Summary

Dalibor Čepulo

TRADITION AND MODERNIZATION: THE "IRRITABILITY" OF THE GENERAL CIVIL CODE IN THE CROATIAN LAW SYSTEM

The introduction of the General Civil Code (OGZ) into the Croatian legal system is defined by the author as modernization through the transfer of rights and it is viewed through the prism of Gunther Teubner's theory on legal irritants. The relation between the GCC and grounded tradition is examined by the author based on the most important legal and social consequence of modernization, i.e., the collision of the GCC and household cooperative that was a long-standing screen for a majority of the Croatian population. That institution was deeply rooted in the Croatian tradition which had a basis different from the principles of Roman law, i.e. principles represented in the GCC. The author reconstructs the collision between the cooperative and private property and new succession law provisions up to and after the introduction of the GCC, the development of the Croatian cooperative legislative until 1945, the collision of the GCC and cooperative in the legal practice and the representation of the GCC and traditional law in education and doctrine. Research indicates that the Croatian legal system was set on the new normative paradigm by the proclamation of the principle of equality of the citizens in 1848 and the transfer of the GCC and a number of at that time contemporary Austrian laws into Croatia in the period of the pseudo-constitution and Habsburg absolutism from 1849 to 1860. The principles of the new order rested on

the individualistic logic and were drastically in collision with the cooperative common law system. It was actually the collision of the legal structures founded in different legal traditions. The introduction of new principles irritated the stable co-relation of the legal regulations and operation of the institutions in the society at that time which gave rise to more serious social consequences and dysfunctional reflections in the legal system. Ad hoc solutions in the form of partial suspension of the institutions and the introduction of interim regulations represented the start of the development of private law in Croatia as the co-evolution of the legal and social side of institutions and the mutual influence of the two legal traditions (GCC and cooperate common law). That process continued in the development of the cooperative legislation of hybrid content that consecutively reacted to irritations from the legal and social side. It moved on from the encouragement for the gradual discontinuation of the cooperatives to the solution of 1889 which saw the disappearance and preservation of the cooperatives as the fruit of spontaneous development. Such development showed that in the Croatian society there was actually a plurality of legal systems founded on different traditions and that the development of a part of Croatian private law was based on the conflict of the normative and the common law system deeply grounded in the mental structures, supported by the organizational and social prerequisites. The conflict was visible in legal practice and was reflected in legal education. The introduction of the GCC into the Croatian legal system was one of the most important active operations in recent Croatian legal history with far-reaching effects, but the actual effectiveness of the GCC was essentially limited by tradition and social circumstances and it evolved in the form of a long-standing process of co-evolution with specific characteristics. That was also the reason why, despite being identical in terms of wording, the GCC on the Austrian and Croatian legal territory in reality was not identical, it had a different role and caused a chain of varying consequences in the legal and social system some of which were utterly damaging in Croatia. Research has shown that the development of modern Croatian private law has been marked by a sequence of the irritations in the co-evolution process that has led to a diversification of the uniform law introduced with the intention of unification. Such experiences with the transfer of the modern legal system that Croatia shared in the past with other countries in a single and complex political union is a kind of experiment that might also produce certain lessons for the forthcoming Croatian coexistence with European law.

Keywords: Austrian General Civil Code, communal joint-family, legal culture, legal irritants, legal pluralism

Zusammenfassung

Dalibor Čepulo **

TRADITION UND MODERNISIERUNG: "IRRITATION" DES ALLGEMEINEN BÜRGERLICHEN GESETZBUCHES IM KROATISCHEN RECHTSSYSTEM

Der Autor interpretiert die Einführung des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches (ABGB) in das kroatische Rechtssystem als Modernisierung durch die Übertragung des Rechtes und betrachtet diese anhand der Theorie von Gunther Teubner über die Rechtsirritation. Der Autor beobachtet das Verhältnis des ABGB und der angestrebten Tradition durch die bedeutendste rechtliche und gesellschaftliche Folge der Modernisierung, und das ist der Konflikt zwischen dem ABGB und der Hausgenossenschaft, in deren Schutz ein Großteil der kroatischen Bevölkerung lange lebte. Diese Institution war tief in der kroatischen Tradition verwurzelt, deren Grundlage sich von den Grundsätzen des römischen Rechts beziehungsweise von den im ABGB vertretenen Grundsätzen unterscheiden hat. Der Autor rekonstruiert den Konflikt zwischen der Genossenschaft und dem Privateigentum sowie der neuen erbrechtlichen Bestimmungen bis und nach der Einführung des ABGB, die Entwicklung der kroatischen genossenschaftlichen Gesetzgebung bis zum Jahr 1945, den Konflikt zwischen dem ABGB und der Genossenschaft in der Rechtspraxis sowie die Präsenz des ABGB und des traditionellen Rechts in der Ausbildung und der Doktrin. Die Untersuchung zeigt, dass im kroatischen Rechtssystem durch die Verkündung des Grundsatzes der Gleichberechtigung aller Bürger im Jahre 1848 und die Übertragung des ABGB und einer Reihe moderner österreichischer Gesetze in das kroatische Recht in der Zeit der Pseudo-Verfassungsmäßigkeit und des habburgischen Absolutismus in den Jahren 1849-1860 ein neues normatives Paradigma hergestellt wurde. Den Grundsätzen der neuen Ordnung lag die individualistische Logik zugrunde und sie waren im drastischen Widerspruch zu der genossenschaftlichen gewohnheitsrechtlichen Regelung. Es handelte sich tatsächlich um einen Konflikt rechtlicher Strukturen, die in den unterschiedlichen Rechtsstraditionen tief verwurzelt waren. Die Einführung neuer Grundsätze irritierte das bis dahin stabile gegenseitige Verhältnis der rechtlichen Regelung und des Funktionierens der Institutionen in der Gesellschaft, was wiederum schwerwie-

** Dr. Dalibor Čepulo, Professor an der Juristischen Fakultät in Zagreb

genae gesellschaftliche Folgen und eine dysfunktionale Auswirkung auf das Rechtssystem einbrachte. Ad hoc Lösungen in Form einer teilweisen Suspendierung neuer Institutionen und der Einführung einer vorübergehenden Regelung waren der Ausgangspunkt der Entwicklung des Privatrechts als Koevolution der rechtlichen und gesellschaftlichen Seite der Institutionen und als gegenseitigen Einfluss zweier rechtlicher Traditionen (des ABGB und des genossenschaftlichen Wohnheitsrechts) in Kroatien. Dieser Prozess setzte sich durch den Aufbau der genossenschaftlichen Gesetzgebung hybriden Inhalts fort, welche sukzessiv auf die Irritationen von der rechtlichen und gesellschaftlichen Seite reagierte. Dies ging von der Anregung zur allmählichen Abschaffung der Genossenschaften bis hin zur Lösung aus dem Jahre 1889, welche das Schwinden und die Erhaltung von Genossenschaften der spontanen Entwicklung überlies. Solch eine Entwicklung hat gezeigt, dass in der kroatischen Gesellschaft tatsächlich eine Pluralität der Rechtsordnungen bestand, welchen verschiedene Traditionen zugrunde lagen, und dass die Entwicklung eines Teils des kroatischen Privatrechts vom Konflikt der normativen und gewohnheitsrechtlichen Regelung geprägt war, welche tief in den mentalen Strukturen verwurzelt war und durch organisatorische und gesellschaftliche Voraussetzungen unterstützt wurde. Dieser Konflikt wurde in der Rechtspraxis offen dargelegt und widerspiegelt sich in der juristischen Bildung: Die Einführung des ABGB in das kroatische Rechtssystem war einer der bedeutendsten Eingriffe in der modernen kroatischen Rechtsgeschichte mit weit reichenden Folgen, jedoch war die tatsächliche Effektivierung des ABGB durch traditionelle und gesellschaftliche Umstände wesentlich beschränkt und wickelte sich in Form eines langwierigen Prozesses der Koevolution mit spezifischen Merkmalen ab. Dies war der Grund, dass das ABGB trotz der wörtlichen Übereinstimmung auf österreichischem und kroatischem Rechtsgebiet in Wirklichkeit nicht gleich war, es hatte verschiedene Rollen und rief eine Reihe verschiedener Folgen im rechtlichen und gesellschaftlichen System hervor, von denen sich einige für Kroaten sehr nachteilig auswirkten. Die Untersuchung hat ergeben, dass sich der Aufbau eines modernen kroatischen Privatrechts als eine Serie von Irritationen in der koevolutionären Reihenfolge abwickelte, was zur Diversifizierung des einheitlichen Rechts führte, welches zum Zweck der Vereinheitlichung eingeführt wurde. Eine derartige Erfahrung mit der Übertragung einer modernen Rechtsregelung, welche Kroaten in der Vergangenheit mit den restlichen Ländern einer zusammengesetzten politischen Gemeinschaft teilte, erweist sich als einzigartiges Experiment, aus welchem vielleicht auch für das bevorstehende Mittelalter Kroatiens mit dem europäischen Recht gewisse Lehren gezogen werden können.

Schlüsselwörter: Österreichisches Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Hausgenossenschaft, Rechtskultur, Rechtsirritation, Rechtspluralität

CIVILNO DRUŠTVO I CIVILNO PRAVO

Prof. dr. Dušan Nikolić *

UDK 327.7.01

347.12

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2007.

U radu je ukazano na promene koje se pod uticajem globalizacije odigravaju u sferi civilnog (građanskog) prava, a naročito u oblasti svojinskih odnosa. Analizirajući aktuelne trendove, autor dolazi do zaključka da se svojinska ovlašćenja i javne funkcije sve više prenose sa države na nedržavne subjekte. Istovremeno, menjaaju se nadležnosti komunitarnih i mnogih državnih (nacionalnih) institucija. Evidentno je da se postepeno napušta tradicionalna podala vlasti. U okviru tzv. novog institucionalizama, evropski sudovi dobijaju moć stvaranja pravnih pravila a time i jednu od ključnih uloga u oblikovanju novog ekonomskog i pravnog poretk.

Trendi sveopšte (re)privatizacije, doprineo je da se promeni i shvatanje uloge prava svojine. Od vlasnika se očekuje da svojinska ovlašćenja ostvaruje u sopstvenom ali i u javnom interesu. O tome svedoče i novije odluke Suda pravde Evropskih zajednica. Evidentno je da se pojedini segmenti civilnog prava postepeno transformišu u skladu sa konceptom tzv. civilnog društva.

Ključne reči: civilno društvo, civilno pravo, globalizacija, harmonizacija, unifikacija

1. UVOD

Živimo u epohi velikih društvenih promena. One će se neminovno odraziti na normativna rešenja ali i na same osnove tradicionalnog civilnog prava. Već sada je jasno da je na pomolu jedna velika pravna sinteza iz koje će, pre ili kasnije, nastati specifičan mešoviti sistem pravne regulative čiji se obrisi nisu mogli ni naslutiti do pre nekoliko decenija.

* Dr. Dušan Nikolić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu